

VORDENSE KRONYCK

VERENIGING „OUD VORDEN”
te Vorden

VERENIGING „OUD VORDEN” te Vorden

„VORDENSE KRONYCK”

Uitgave van de vereniging „Oud Vorden”, opgericht 30 maart 1981.

13e jaargang, no. 1, april 1995.

Oplage 300 exemplaren.

Secretariaat: Mevr. F. v.Druten-Vrieze, Ruurloseweg 61, Vorden.
Tel. 05752-2260.

Bankrelatie: Bondsspaarbank rek.nr. 92.31.08.394
t.n.v. Vereniging „Oud Vorden”.

Inhoud

1. Ten geleide	Redactie
2. Wie waren onze bevrijders?	J. v.d. Broek
3. De klokken van Kranenburg	G. Koop
4. De Opel Olympia	M. Nooyen
5. Razzia	H.G. Wullink
6. De Tweede Wereldoorlog in Vierakker-Wichmond	J. Lamers
7. Fietsendieven	G. Koop
8. De bevrijding van Vorden en wat daaraan vooraf ging	G. Eskes
9. Een hachelijk avontuur met goede afloop	H.C. Kettelerij
10. Karel Overijssel	H.W. Groot Enzerink
11. Een goede controleur	H.C. Kettelerij
12. David G. Alford	H.G. Wullink
13. Stroom maken en andere dingen	G.W. Wahl

Omslagfoto: *Canadese tank bij de zaak van Looman, thans ABN AMRO bank.*
Foto: G. Koop, Ruurloseweg 51, Vorden.

Het bestuur van de oudheidkundige vereniging „Oud Vorden“ is als volgt samengesteld:

Voorzitter: H.G. Wullink, Dorpsstraat 2, tel. 1342.

Secretaresse: Mevr. F. van Druten-Vrieze, Ruurloseweg 61, tel. 2260.

Penningmeester: L. Schoolderman, Christinalaan 5, tel. 2250.

Leden: Mevr. J. Vreeman-Dekker, Zutphenseweg 10, tel. 1253.

G. Koop, Ruurloseweg 51, tel. 2292.

J.J. v.d. Peijl, Zutphenseweg 71, tel. 1477.

H.J. Reindsen, Hoetinkhof 53, tel. 2104.

Ten geleide

Als cultuur-historische vereniging kan ook de vereniging „Oud Vorden” de herdenking van 50 jaar bevrijding niet ongemerkt voorbij laten gaan. Naast het organiseren van een tentoonstelling is getracht de „Kronyck” zodanig samen te stellen dat er een goed beeld ontstaat van hoe het in Vorden gedurende de jaren 1940–1945 was.

De redactie heeft in het weekblad „Contact” enkele malen een oproep geplaatst voor het leveren van verhalen over genoemd tijdvak. Bij dezen wil de redactie gaarne diegenen bedanken die hier positief op gereagerd hebben.

De aanslag die deze uitgave op de kas van de penningmeester pleegt, zal tot gevolg hebben dat een tweede „Kronyck” niet mogelijk is, althans niet in 1995.

Wel hoopt de redactie de „Midwinterpraot” – waarvan in de jaren '80 enkele jaargangen verschenen – weer in ere te herstellen. Daarin zal het verenigingsnieuws dan ook een ruime plaats krijgen, iets wat in de „Kronyck” helaas niet altijd mogelijk bleek.

Veel leesplezier met dit bevrijdingsnummer.

G. Koop.

H.G. Wullink.

Wie waren onze bevrijders?

„Canadezen” zou een kort antwoord kunnen zijn. Maar dat weten de meesten wel. Een wat nadere omschrijving van divisies of bataillons blijkt echter nog niet eens zo eenvoudig te geven.

Zeker is dat het Tweede Canadese Legercorps onder leiding van generaal Simonds het grootste deel van de Achterhoek heeft bevrijd. Als onderdeel daarvan had de vierde Canadese Pantserdivisie onder generaal Vokes de taak om via de oostelijke Achterhoek richting Almelo te trekken en vandaar weer richting Duitsland te gaan.

Op hun linkerflank opereerde de Tweede Canadese Infanterie divisie onder leiding van generaal Matthews. Onderdelen van deze divisie waren waarschijnlijk de eerste Canadezen in Vorden, ze kwamen ook als eerste over het Twentekanaal.

Van links naar rechts:

Bovenste rij: ? Rozendaal, Jannie Pongers, Ria Rozendaal, Jannie Rozendaal uit Haarlem (nichtje van fam. Pongers).

Onderste rij: Mientje Pongers, Jannie Wansleben (een nichtje), Militair, Hennie Pongers.

Plaats: Nieuwstad v/h fa. Albers.

Foto: J. v.d. Broek.

Ook via Vorden rukte de Derde Canadese Infanterie divisie onder generaal Keeffer op, richting Leeuwarden, welke stad op 17 april bereikt werd. Veel in Vorden gelegerde troepen behoorden tot deze divisie.

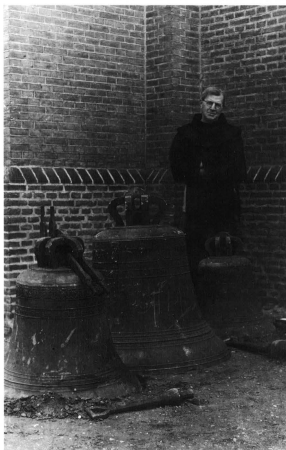
Het Eerste Canadese legercorps onder generaal Foulkes opereerde meer in westelijke richting. De Eerste Infanterie divisie van dit corps onder generaal-majoor Foster trok op 11 april bij Gorssel over de IJssel en ging verder in westelijke richting. Generaal Foulkes was mede aanwezig bij de capitulatie van de Duitsers in hotel de „Wereld” in Wageningen.

Het Tweede Canadese legercorps was op 4 mei reeds opgerukt tot Bremen.

De klokken van Kranenburg

Evenals vele andere werden ook de klokken van de RK Kerk te Kranenburg door de Duitsers gevorderd en naar Duitsland getransporteerd (1944).

Na de oorlog werd er een geldinzameling gehouden voor een nieuwe klok. Deze nieuwe klok – gewicht 950 kg – werd op 17 augustus 1948 in de toren gehangen en op 31 augustus 1948 ingewijd.

Op de foto: Pastoor Spruit met de geroofde klokken.

Foto: G. Koop.

De inscriptie op de nieuwe klok luidt:

De vijand heeft een klok geroofd. Van geld der burgerij en de gemeente
Vorden kon een klok gegoten worden. God zij geloofd.

G. Koop, Ruurloseweg 51.

De Opel Olympia

Wat nu wordt genoemd „Opel Kadett”, werd tijdens de Tweede Wereldoorlog „Opel Olympia” genoemd. We schrijven de datum 20 oktober 1944, de Tweede Wereldoorlog woedde nog volop. De Amerikaanse luchtlandingstroepen hadden een deel van Zuid-Nederland bevrijd. Deze troepen lagen nu in de Over-Betuwe. Als Nederlander had ik mij bij hen aangesloten – als gids – ik kon mij overal melden als „Guide for Klondike”.

„Klondike” was de codenaam voor het 501ste regiment Luchtlandingstroepen. Er werd van mij verwacht dat ik overal de weg wist, wat ook meestal het geval was. Wist ik het niet, dan vroeg ik het wel aan de burgers, die onze bevrijders op handen droegen.

Half oktober werd er een patrouille Duitsers gemeld met een verkenningstank. Wij erop af. Duitsers hebben we niet gezien, maar we vonden in het donker een in de modder vastgereden Opel Olympia. Kennelijk was dat vehikel aangezien voor een verkenningstank.

Luitenant Holt – waar ik bij hoorde – liet een jeep met een lier voorop aanrukken. In tijd van een ogenblik was de Olympia uit de modder. Wat een mooie krijgsbuit: een Olympia geschilderd in de Duitse camouflagekleuren.

De volgende morgen werd de Opel onderzocht op Boobytraps (valstrikbommen), maar die zaten er niet in. Er werd wat gesleuteld en hij liep. Direct werden er de geallieerde herkenningstekens opgeschilderd. Er werden twee Citroëngele driehoeksvlaggen op gebonden, zodat hij ook vanuit de lucht herkend kon worden als oorlogsbuit.

Op een middag kwam een kapitein met Lt. Holt naar mij toe. Ze vroegen mij of ik de weg wist in Eindhoven en of ik slaappleats wist voor twee personen. Natuurlijk wist ik die.

Ik zou met Lt. Holt naar Eindhoven gaan om stembiljetten te halen, want in november waren er Presidentsverkiezingen. De uitslag zou voor niemand een verrassing zijn: de zeer geliefde Roosevelt zou het toch worden, maar oorlog of geen oorlog, bij goede democraten wordt gestemd.

Wij verheugden ons op het uitstapje, vooral ik. Voor het eerst zou ik een bevrijde stad zien en van waaruit „Het nieuwe herrijzend Nederland” zou beginnen.

We zouden met een jeep gaan, maar die startte niet, wat er ook geprobeerd werd hij deed het niet. Was het soms een grapje? Ik zag het uitstapje in het water vallen. Lt. Holt wist raad: we gingen met de Olympia.

Alle geallieerde posten die wij passeerden, zagen de herkenningstekens. Ze keken ons aan voor helden die een Duitse legerauto hadden buitgemaakt. Een tocht van Valburg naar Eindhoven was in die tijd een hele onderneming, door een corridor waar twee auto's elkaar nauwelijks passeren konden. Enkele mannen van de BS (Binnenlandse Strijdkrachten) staken de hand op dat we stoppen moesten, maar we reden gewoon door. De Luit zei; „Ze vergeten toch te schieten” en had nog gelijk ook.

In de schemer kwamen we in Eindhoven aan bij mijn aardigste zuster, die wist niet wat ze zag. Ze wist niet dat ik mij bij de Amerikanen had aangesloten. De Luit kon op de divan slapen en ik op de grond op een kermisbed met lakens en dekens, wat een weelde voor ons. We hadden zeven weken in onze vechtpakken, in slaapzakken in Foxholes (loopgraven) geslapen. Mijn zwager was niet thuis. Die was als echte patriot op het vliegveld om dat weer bruikbaar te maken voor de geallieerde luchtmacht. Dat was **zijn** bijdrage aan bevrijd en herrijzend Nederland.

Na ons gewassen en wat gegeten te hebben, gingen we met de Opel de stad in. Wat een stad en wat een officieren zag ik en aangekleed dat ze waren: met glacé-handschoenen, gepoetste schoenen, stropdassen, bokketuigen (kopelriem met schouderband) en rottinkjes onder de arm.

Op de markt allemaal legerauto's, Humber-Hawks (luke officierswagens), commandowagens, jeeps met zend-installaties voor opperofficieren.

In de „Poort van Kleef” volop feest, geen verduistering meer, muziek, dansen, allemaal Engelse en Nederlandse militairen en burgers. Wij ook naar binnen, wie schetst onze verbazing, wij mochten er niet in. De Luit barstte van woede. Ik had veel meegemaakt, zelfs slaag in een Duitse gevangenis. Maar **dit** was zo'n geestelijk pak rammel, dat ik het nooit vergeten zal, al wordt ik 100 jaar. En dan te weten dat de Amerikanen Eindhoven op 18 september hadden bevrijd.

Heel teleurgesteld gingen we op visite bij mijn broer die toen in de Meckelenburgstraat woonde. We gingen naar het Lavendelplein slapen, heerlijk in je ondergoed. Geen geweer en dolk in je slaapzak, geen artillerievuur, onder lakens en dekens; wat een weelde!

Om 4 uur 's morgens kwam mijn zuster me dodelijk verschrikt wakker maken. Ik zeg: „Wat is er aan de hand?” Ze vertelde mij: de hele nacht lopen hier Tommies en ondergrondse met grote geweren rond; zeker wel 200. Meteen werd er gebeld, je kent ze wel die ouderwetse trekkellen; ze trokken hem bijna door de muur heen. De luitenant was ook wakker geworden. Die had in zijn ene hand zijn karabijn en in de andere zijn .45 revolver. Ik deed de deur open en keek in een stengun en hoop Duitse geweerlopen. Op de geweren zaten de bajonetten; het was „hands-up”. Een Engelse luitenant met Lt. Holt praten samen wat. Wat ze bespraken kon ik niet verstaan, maar ze hadden samen de grootste lol. Ik leerde twee nieuwe Engelse woorden: „Dumb childish Dutchmen” (domme kinderlijke Hollanders). Wat was er gebeurd? Ze hadden de Olympia in Duitse camouflagekleuren gezien en niet de geallieerde cirkels met sterren erin, noch de twee citroengele driehoeksvlaggen. men dacht dat er een heel regiment Duitse soldaten Eindhoven was binnengevallen.

Van slapen kwam niks meer; we waren blij dat we in „Terminus” stembiljetten konden halen en terug gaan naar de Betuwe. Wij hoorden in een bevrijde stad niet tot de uitverkorenen.

M. Nooyen, Het Jebbink 7.

P.S.: Alle respect voor de *echte* ondergrondse, maar die liep niet in een bevrijd gebied met grote geweren te paraderen.

Jan Pardijs sloeg zijn handen nog eens om de rug. 't Vroor dan wel niet, maar knollenplukken diende nu eenmaal in de herfst en winter te gebeuren en dan moest men de handen nog wel eens warm slaan.

„Wat zö'w dan now hemmen, Wim, mo'j 's kiekn, Duitse auto's." Wim die Jan hielp bij het knollenplukken, zag het gevaar meteen. „Kom, doek ow achter un hoop, i'j wet ut maor nooit." De beide broers Pardijs zagen de Duitse wagens de weg naar de boerderij van hun ouders „de Boggelaar" inrijden.

„Dat zit neet goed, lao'w maakn da'w wegkomp."

Zo hard ze konden renden ze naar de nabij gelegen boerderij van Broekgaarden en zagen toen hoe hun ouderlijk huis werd omsingeld en in de omgeving alles werd afgezet. Het duurde niet lang of de onderduikers kwamen één voor één voor de dag en werden in de wagens geduwd. Eén van de onderduikers wist nog weg te komen. Dat was één van de broers Te Gussinklo die in de laagte achter de kamp sprong en zodoende ontkwam. De kogels door de Duitsers afgevuurd, raakten hem tot zijn geluk niet. Via behulpzame mensen in Leesten bleef hij uit handen van de SD.

De boerderij en omgeving werden grondig nagezocht. Daarbij kwamen ook de wapens en munitie aan het licht. Die waren verstopt in een ingegraven schuurtje in het bos. De SD wist die plek ook feilloos te vinden. De twee onderduikers, die hier de wacht hielden, waren op de een of andere manier schijnbaar bedwelmd en werden in die toestand ook in de Duitse wagen gedeponerd, waar vijf anderen zich reeds in bevonden. In totaal dus zeven onderduikers die in de handen van de SD vielen.

D.J. Pardijs werd gedwongen zijn paard in te spannen. Op de wagen werden de wapens en munitie geladen en daarmee moest Pardijs op weg. Zwaar bewaakt door de SD ging het richting Lochem. Enkele malen moesten ze dekking zoeken in eenmansgaten langs de weg als er weer een formatie Engelse jachtbommenwerpers overkwam. Maar Pardijs kreeg geen enkele kans om te ontvluchten en belandde met paard en wagen bij „de Dolle Hoed", aan de weg Lochem-Barchem, waar hij voorlopig moest blijven.

Voor de arrestatie van Pardijs en de onderduikers had de SD elders ook al een goede slag geslagen, althans in hun ogen. Dhr. Lammers (molenaar) en dhr. van de Wall-Bake (Kieftskamp) werden uit hun huizen gehaald en ook onder arrest gesteld. Beiden behoorden tot de leidinggevenden van de verzetsorganisatie.

Ondertussen waren de Duitsers weer weggegaan van "de Boggelaar" en durfden Jan en Wim weer naar huis. Het werd een avond en nacht vol van bange voorgevoelens. Met eerst nog wat hoop op de terugkomst van vader, maar hoe meer de tijd verstreek hoe meer men tot het inzicht kwam dat vader met de onderduikers onder arrest bleef.

Na enkele dagen bij „de Dolle Hoed" doorgebracht te hebben werden Pardijs en de onderduikers overgebracht naar „de Kruisberg" in Doetinchem. Tijdens het verblijf daar mocht de familie eenmaal per week een pakje afgeven voor de gevan-

genen. Hierbij werden een enkele keer – evenals bij het verwisselen van het wasgoed – korte briefjes met notities uitgewisseld. Door middel van deze notities gaf dhr. Pardijs zijn zorgen om de boerderij en zijn bewoners te kennen. Zo adviseerde hij om maar zoveel mogelijk wagens en gereedschap weg te bergen omdat hij jvoorzag dat ze veel weg zouden komen halen.

Een der eerstvolgende dagen na de arrestatie van dhr. Pardijs en de onderduikers op 18 december 1944 kwamen de Duitsers nog weer terug voor huiszoeking. Gelukkig waren Jan en Wim op dat moment afwezig. Beiden zijn nadien ondergedoken: Wim in Borculo en Jan in Bekveld (Hengelo Gld.). Moeder Pardijs werd daarna door buurman Kornegoor naar de fam. Weustenenk 't Voorde gebracht.

Vanuit „de Kruisberg” werd Pardijs en de bij de razzaia opgepakte onderduikers op transport gesteld naar Duitsland, te weten het concentratiekamp „Neuengamme”.

Tijdens deze treinreis wisten een aantal mensen uit het voorste deel van de wagon waarin men een opening had weten te forceren, uit de trein te springen. De trein reed op een gegeven moment zo langzaam dat dat zonder problemen mogelijk was. Jammer genoeg hebben de ontvluchtten (enkele Engelse officieren en twee Nederlanders) de anderen niet op de mogelijkheid tot ontvluchten attent gemaakt; misschien wel omdat ze bang waren dan eerder ontdekt te worden.

Van degenen die naar „Neuengamme” werden overgebracht, overleefde alleen dhr. te Gussinklo (broer van degene die op 18 december bij de razzaia wist te ontkomen) de hel van dit concentratiekamp. Via het Rode Kruis kreeg de familie Pardijs bericht dat ook hun man en vader D.J. Pardijs in „Neuengamme” op 20 februari 1945 overleden was.

Dat dhr. Pardijs de ontberingen van een concentratiekamp niet overleefde was overigens niet zo verwonderlijk als men weet dat hij – met 65 jaar toch al niet meer de jongste – al een tijdje problemen met zijn hart en longen had.

Bij aankomst in „Neuengamme” werd hij direkt bij de ziekgroep ingedeeld en behoefde daar dan ook geen (veelal zware) lichamelijke arbeid te verrichten. Dit laatste volgens mededelingen van dokter Peron uit Dedemsvaart die dhr. Pardijs in „Neuengamme” van nabij heeft meegemaakt.

Via via was men achter het adres van dokter Peron gekomen, maar eenvoudig was het niet om in Dedemsvaart te komen. Het openbaar vervoer was zo direkt na de bevrijding nog niet weer op gang gekomen. Dus werd er geprobeerd om via de Binnenlandse Strijdkrachten (BS), die wel over auto's en motoren beschikte, het vervoer naar Dedemsvaart te regelen. Van de zijde van de fam. Pardijs was enorm veel voor het verzet gedaan en ze had tijdens de oorlog aan veel gezochte mensen onderdak verschaft. Als tegenprestatie rekende men nu zo'n beetje op de BS. Want de familie was natuurlijk heel benieuwd naar de dingen die gebeurd waren nadat ze op transport gesteld waren.

Van de zijde van de BS ondervonden ze echter geen enkele medewerking, ondanks het feit dat een Vordenaar daar een leidende functie had.

Gelukkig bracht een oude vriendschap uitkomst. Jan Pardijs was namelijk bevriend met Fré Woostenenk van „het Holtslag”. Toen die het verhaal van dokter

Peron hoorde, wist hij meteen een oplossing. Tijdens de oorlog had hij nl. zijn motor onder het stro verborgen gehouden en deze werd nu weer voor de dag gehaald en kon Jan, samen met Fré, naar Dedemsvaart rijden waar hun de wederwaardigheden van het concentratiekamp verteld werden.

Blijft de vraag: hoe kwam de SD de onderduikers op het spoor? Dat kwam pas na de oorlog aan het licht. In eerste instantie dacht men dat het door onvoorzichtigheid gebeurd zou zijn. Zo nu en dan gingen de onderduikers – als leden der ondergrondse in het bezit van wapens – wel eens stropen en kwamen dan wel eens met een haas, konijn of zelfs een ree in huis. Daar in die tijd niemand jagen mocht en men geen jacht- of ander geweer in huis mocht hebben, vielen de schoten in de nachtelijke stilte natuurlijk wel op.

Op zich natuurlijk een grote onvoorzichtigheid maar gezien de leeftijd van de onderduikers wel begrijpelijk. Alleen aan het doorknippen van kabels en dergelijke kleine sabotages konden ze hun energie niet kwijt.

Uiteindelijk bleek echter dat smerig verraad de oorzaak van alles was. Bij de tegenover de boerderij van Pardijs wonende familie Steege was nl. een persoon van onbekende herkomst een dag of vier zogenaamd ondergedoken geweest. Schijnbaar heeft deze een dubbelrol gehad: hij bleek namelijk alles verraden te hebben. En dat alles heel precies, want zelfs de kleding die door de onderduikers gedragen was wist de SD tussen de kleren van de familie Pardijs te herkennen.

Men zegt wel eens dat een misdadiger steeds op de plek van het misdrijf terugkomt. Dat klopte ook in dit geval, want na de bevrijding is deze bewuste man nog weer bij Pardijs geweest om aardappels te halen. Men wist toen bij Pardijs nog

Boerderij „de Bogelaar”

niets van het verraad dat deze schurk gepleegd had. Gelukkig is één en ander later toch aan het licht gekomen en heeft deze man de hem toekomende straf gekregen. Na het verlaten van de boerderij door de fam. Pardijs bleven er natuurlijk wel de nodige werkzaamheden liggen. Deels door de buurt, wat later door mensen uit Zutphen die wegens oorlogsgevaar hun huis hadden moeten verlaten, werd dit werk gedaan.

De laatste twee maanden voor de bevrijding werd de boerderij door de fam. Geluk bewoond, een NSB-gezin dat uit de Betuwe kwam. Deze familie heeft direkt na de bevrijding nog geprobeerd allerlei spullen van de fam. Pardijs achterover te drukken. Ze hadden diverse artikelen van de fam. Pardijs op een wagen geladen en wilden die meenemen naar hun eigen huis. Dat lukte echter niet: bij de IJssel werden ze tegengehouden. Daar kon de fam. Pardijs hun eigendom in ieder geval nog terughalen. Beter ware het geweest als Pardijs zelf teruggekomen was, maar dat mocht helaas niet zo zijn.

Als herinnering aan de tijd waarin hij veel moed en inzet toonde en uiteindelijk zijn leven gaf is zijn naam gegrift in het verzetsmonument te Warnsveld.

Met dank aan mevr. A. Eggink-Riefel, eerder gehuwd met de in dit verhaal genoemde Jan Pardijs, die mij dit verhaal vertelde.

H.G. Wullink, Dorpsstraat 2.

De Tweede Wereldoorlog in Vierakker/Wichmond

In het boek Wichmond 1200 vinden geïnteresseerden op blz. 199-247 de oorlog van 10 mei 1940 tot de bevrijdingsdag april 1945. In deze verhalen komt zo goed als niets voor over de OT, daarom wordt er in het volgende verhaal tamelijk uitgebreid over verteld door mensen die deze tijd meemaakten: Gert Bloemendaal, Ben Helmink, Marie Pellenberg-Krijt uit Wichmond, Herman Rutgers en Dik Tjoonk uit Vierakker en Ger Mulder uit Arnhem. Met vriendelijke dank voor hun medewerking.

Organisation-Todt

De Todt was een soort militair gedrild arbeidsleger. Ze ontleende haar naam aan Fritz Todt, een Duits ingenieur en politicus die op 4 september 1891 in Pforzheim was geboren en op 8 februari 1942 omkwam bij een vliegtuigongeval aan het Oostfront. Op 5 juli 1933 benoemde Hitler hem tot inspecteur-generaal voor de wegebouw. In de bezette gebieden werd de organisatie berucht door het gebruik van gevorderde arbeidskrachten.

Grote Winkler Prins. Deel 18 blz 491. 7e druk 1974.

Stil was het buiten. Daarom kon je het kraken horen van de houten fietsbanden op de klinkers van de Hackforterweg. Twee vrouwen gingen er heen. Langzaam kwamen ze vooruit. Hun fietstassen puilden uit op hun wiebelende bagagedrager. Aan het stuur hingen dikke tassen. Je zou bang zijn dat ze om zouden vallen als ze in een kuil bleven steken. Zo langzaam fietsten de grijze gestalten. Ze zagen er grauw uit. Uit de hoofddoeken die ze om hun hoofd hadden kwam een bleek en smal gezicht.

Aan onderhoud van de wegen werd weinig of niets gedaan. De smalle klinkerwegen die gemaakt waren om een vracht hooi, stro of bieten te kunnen dragen, hadden zwaar te lijden onder de zware militaire voertuigen en van de Nazi's die er over reden. De doorgaande wegen in Vierakker en Wichmond zoals de Vierakkersestraatweg, Dorpsstraat, Lankhorsterstraat en Hackforterweg bestonden uit klinkers. De rest was allemaal zandweg. Het was vergeleken met nu zeer stil in het dorp en het buitengebied. Geluid van motoren hoorde je er nauwelijks. De vliegtuigen van de geallieerden die hoog over kwamen, hoorde je brommen en je zag hun condensstrepen bij helder weer, als ze op weg waren naar hun doelen in Duitsland om daar hun bommenlast te laten vallen.

Geasfalteerde wegen waren hier nergens te vinden en de brede Den Elterweg van vandaag was in de oorlog niet breder dan de Hackforterweg nu nog is.

Pikdonker was het in de avond en nacht. Plaatsen als Zutphen en Vorden zag je tussen 1940-1945 niet aan de horizon liggen.

Voor die tijd en erna ook nauwelijks, maar nu helemaal niet. De straatlantaarns op de kruispunten van de wegen brandden de laatste maanden van de oorlog niet meer. Je was blij als de maan scheen.

Vrouwen, mannen, grote kinderen, oude mannen, kreupelen, in het algemeen zij die geen gevaar liepen om opgepakt te worden, kwamen vanuit Zutphen/Warnsveld en nog veel verder westwaarts naar het oosten van het land, zelfs vanuit Den Haag naar Wichmond (Zie Jan Lamers e.a. Wichmond 1200, blz 231-238) om voedsel te kopen, te ruilen of wat ook voor kwam, gewoon voor niets. Ze reden op fietsen met banden gemaakt van houten hoepels, tuinslang of massief rubber, met kinderwagens, een trekkar of een handwagen als het maar reed en er iets opgeladen kon worden. De mensen waren armoedig gekleed. Een jas die niet meer paste, een broek vele malen hersteld en sokken die vele malen gestopt waren.

Ze liepen op schoenen met houten zolen. Schoenen waarvan de hakken en zolen helemaal versleten waren. En soms op hun zoektocht naar eten werden ze beschoten door de Engelse jachtvliegtuigen, want tussen de lange stoet van hongerlijders reed ook de vijand en als je dicht in de buurt was van zo'n Duits legervoertuig en de jagers begonnen te duiken en te schieten, dan liep je ook kans te worden geraakt.

Bep en Sjina uit Schiedam klopten aan bij de familie Bloemendaal aan de Hackforterweg. Koud en verkleumd zagen ze er uit. Ze vroegen of ze voedsel konden kopen of ruilen. 'Kom maar even binnen.' Bij het heerlijke warme fornuis gezeten, vertelden ze hun belevenissen. Ze waren al een paar dagen lopend onderweg, terwijl ze een karretje achter zich aantrokken dat was gemaakt van een oude kinderwagen. Ondanks het dikke pak sneeuw dat er nu half november lag, waren ze toch vanuit het westen op pad gegaan, want al weken was er thuis weinig te eten. De ongeveer twintigjarige meisjes mochten een paar dagen blijven bij de familie en daar vandaan op zoek gaan naar etenswaren.

De familie Bloemendaal had er geen bezwaar tegen als ze bij boerderijen, waar ze om eten vroegen, zeiden dat ze nichtjes waren van Gert Bloemendaal. Misschien waren de boeren nu wat sneller met verkopen, want toen ze weer richting Schiedam vertrokken, lag er ongeveer een mud rogge op hun karretje. Half maart 1945 zijn ze nog eens teruggeweest in Wichmond. Ze mochten toen in Zutphen de brug niet meer over en ze zijn toen waarschijnlijk bij de Groene Jager met een roeiboot overgezet en konden gelukkig nog opnieuw hier eten verzamelen en mee naar huis nemen.

Gert Bloemendaal hoefde gelukkig niet op zoek naar voedsel. Maar hij had een andere vervelende klus aan zijn hoofd. Moest hij nu wel gaan of moest hij het niet doen! Staken ze misschien zijn boerderij in brand!

Vanaf ongeveer Dolle Dinsdag 5 september 1944 tot aan de Bevrijdingsdag hebben mannen voor de Todt moeten werken.

Dolle Dinsdag is een gangbare naam voor dinsdag 5 september 1944, toen Radio Oranje vanuit Engeland berichtte, dat de Britse troepen Breda hadden bereikt en dat de geallieerden al over de grote rivieren trokken. Vele N.S.B.ers raakten in hevige paniek. Ze pakten haastig hun koffers en reisden met hun familie naar Duitsland. In de hoop dat ze daar veilig zouden zijn voor de gerechtigheid die hen te wachten stond.

N. S. D. A. P.
Einsatzstab
Abschnitt 10

Warnsveld den 24 März 1945

Name B. J. Haggeman geb. 30-5-10
1929^a
Post Torden Warnsveld

Sie haben sich am 31 März 1945 zum
Arbeitseinsatz im Gemeindehaus Warnsveld um 10 vormittags
zu melden.

Nichterscheinen wird mit Gefängnis bestraft.
Diese Karte ist mitzubringen.

Der Einsatzleiter
MENDE

Een oproep om voor de Todt te komen werken. Aan de achterkant van deze kaart schreef Haggeman: „Deze kaart gekregen op 24 maart 1945 voor melding bij de TOD. Nooit gemeld. De hele oorlog niet. 2 weken later was de bevrijding.”
NSDAP = Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei.

Gert ging over de deel naar binnen. Hermsen uit Vierakker, die op het gemeentehuis in Warnsveld werkte, bonsde 's morgens al om acht uur op de deur van onze boerderij aan de Hackforterweg en zei me dat ik me met een schop om negen uur moest melden bij „de Groene Jager” aan de, wat toen nog heette Zutphen-Emmerikseweg en nu Den Elterweg.

Met m'n vrouw en schoonouders overlegden we wat ik zou doen. Uit angst voor maatregelen van de bezetter en omdat het werk dichtbij was besloot ik naar de Groene Jager te lopen.

Op de Broekweg sloot ik me aan bij een groepje mannen uit de Dorpsstraat, waar Hermsen ook aan de deur was geweest. Schoorvoetend gingen we richting IJssel, want wat stond ons daar te wachten: Moesten we naar Duitsland? Angstig bespraken we wat ons misschien te wachten stond. Omstreeks half tien stonden we voor de Groene Jager met ongeveer vijftig mannen uit de gemeente Warnsveld te wachten. Ik weet niet meer wie ons vertelde wat we moesten doen. Wel herinner ik me een bakker, die maar dringend bleef vragen of hij geen uitstel kon krijgen. Maar de woordvoerder zei dat dat niet ging, want het vaderland moest gered worden. Zijn klanten konden wel een dag zonder brood.

Duivelaar Van Kampen, een gemeente-ambtenaar, las met een zachte en hese stem onze namen op om te controleren of de mensen die bericht hadden gekregen om te komen werken wel waren gekomen. De Todtman stond hem op te jagen, dat hij luider en vlugger moest praten. De meesten waren aanwezig. Onder leiding van een Todt-man (dat waren Duitse militairen, die een geel uniform droegen) liepen

VORDERINGSBEVEL

Hierbij wordt U gelast, in opdracht van de Duitse Weermacht, om op de navolgende dagen voor haar rekening met paard, wagen en voerren te rijden: *zondag 12 Nov.* *zaterdag 18 Nov.*

U dient op die dagen des morgens om 8 uur precies aanwezig te zijn bij het Station te Amersfoort.

Teneinde moeilijkheden te voorkomen, wordt U ernstig aangeraden aan dit vorderingsbevel gevolg te geven. Bij het niet voldoen aan deze oproep wordt paard en wagen in beslag genomen en boerderij of bedrijf in brand gestoken.

Aan *P. Kuizer* . . . . .
 . . . . . *A. 30.*
 te H O O L L A N D

De Burgemeester van Hoogland,

J. H. O. B. L. S. D.

De dreigementen voor als je niet kwam opdagen, waren niet mals: je paard en wagen werden in beslag genomen en boerderij of bedrijf in brand gestoken.

we op ons doolie akkertje richting Toverstraat. Aan beide kanten van de weg moesten we eenmansgaten graven. Ons motto hierbij was: haast je langzaam. Zo'n gat was ongeveer 1,30 m diep en 0,70 m doorsnede. De gaten lagen ongeveer tien meter van elkaar af.

Als er Engelse vliegtuigen, jagers boven je vlogen en ze doken op je om je te beschieten dan kon je in zo'n gat vluchten, springen. De laatste maanden van de oorlog schoten ze op bijna ieder voertuig dat op de grond bewoog. Vaak stond er water in de gaten, dus als je er in sprong, liep je de kans dat je een paar natte voeten kreeg.

Ook langs alle doorgaande wegen in Vierakker/Wichmond, Vierakkersestraatweg, Hackforterweg, Lankhorsterstraat liet de Todt die eenmansgaten graven.

Dat graven ging niet vlug. We groeven langzaam. We liepen langzaam. We namen de nodige tijd om met elkaar te overleggen.

Onze schop schoon te maken en een sigaret te draaien.

De Todtman die er bij liep zei er niet veel van, want hij wist ook wel dat de oorlog bijna afgelopen was. En je kon het wel zien aan de beschadigde auto's en tanks die over de Zutphen-Emmerikseweg denderden, aan de gehavende uniformen van de soldaten.

Om te voorkomen dat je voortijdig het werk verliet, moest je iedere dag weer opnieuw je persoonsbewijs inleveren. 's Middags bij Herfkens in Baak kreeg je het weer terug. Je ontving dan meteen een vergoeding voor een dag arbeid. Die bestond uit: een half brood, boter, worst of kaas en met z'n drieën een fles advocaat. Veel van deze spullen waren waarschijnlijk in Arnhem, door zijn gevluchte burgers verlaten stad, gestolen. Sigaretten kreeg je en vijf gulden. Je had het bij geen boer zo goed in die dagen. Het was een hoop geld, maar je kon er nauwelijks iets voor kopen. Een pakje shag op de zwarte markt kostte vijftientig gulden. De winkels waren zo goed als leeg.

Marie Pellenberg-Krijt die een kruidenierswinkel bezat, vertelt daar over: „Dat wat op bonnen te koop was, kon je ook in de laatste oorlogsmaanden bij ons nog kopen, zoals brood, boter, suiker, als je maar een bon kon overhandigen. Aan bijna

alle dingen was niet aan te komen, lucifers, een bijl, spijkers, een klosje garen, spelden, een dynamo voor je fiets. Alles was schaars en veel dingen kreeg je alleen maar tegen inlevering van een bon.

En bezat je niet genoeg bonnen of ze waren al op en je had toch suiker nodig om cake te kunnen bakken voor een verlovingsfeest, of je had fietsbanden of schoenen dringend nodig, dan ruild je deze zaken voor bijvoorbeeld spek, aardappels, boter of tarwe.

En wilde je in het voorjaar je stal schoonmaken en witten en je witkwast was helemaal op en versleten, dan kon je als boer proberen van varkenshaar zelf een kwast te maken, maar het was gemakkelijker om hem bij een schilder tegen rogge of kaas te ruilen. Een jongen van een jaar of 15 uit Vierakker was dringend toe aan een nieuw zondags costume. Ze bezaten wel textielbonnen, waar je een pak op kon kopen, maar het was in Zutphen niet te krijgen. Zijn moeder heeft toen overlegd met een Zutphense herenzaak en daar ruild de jongen een paar dagen later het dode big dat hij zelf meenam voor een keurige jas en broek.

Voor de oorlog kocht mevrouw Gerritsen – van de dominee – al meer borstels en bezems dan ze kon verslijten. Het verbaasde ons in het begin wel, dat ze daar een voorraadje van aanlegde toen er nog genoeg te koop waren, maar in haar vaderland Duitsland was er toen al gebrek aan zulke in onze ogen eenvoudige dingen.”

Na het gaten graven aan de Toverstraat moesten we hout gaan zagen en hakken in Baak. De bomen van het „Zeven-Morgenbos” moesten we kappen. Dat ging met bijl, hand en trekzaag. Omdat de boeren die een paard en boerenkar bezaten en het hout moesten vervoeren naar loopgraven en stellingen zeiden, dat ze met hun wagen niet in het bos konden komen omdat het er te nat en te modderig was, sjouwden we alles naar de weg. Eén stuk hout op je schouder en vast niet meer en langzaam lopend. De Todtman die daar toezicht hield was niet zo gediend van ons langzame tempo. Toen ik hem passeerde met een stuk hout op mijn schouder zei hij kwaad tegen me dat ik best meer kon dragen dan één stuk hout. Maar ik verstond natuurlijk geen Duits, dus toen ik hem de volgende keer weer passeerde, droeg ik weer één 'Stange'. Hij keek boos naar me, maar zei niets.

Als om vier uur het fluitje ging, konden we vlug wegekomen. Het was gewoon opvallend.

Overdag dat slome gedoe en om vier uur vlug handelen en hard lopen om weg te komen.

Zoals ik al vertelde, behoorden we in de Tweede Wereldoorlog als burgers bij de gemeente Warnsveld. Veel mannen die voor de Todt moesten werken kwamen daar vandaan. Om niet steeds voor dat persoonsbewijs naar Warnsveld te hoeven, leverden we het 's morgens in bij een soort voorwerker. Hij ging dan met de ingenomen persoonsbewijzen naar Warnsveld en liet zien wie er die dag op het werk waren verschenen. De man kreeg dan voor z'n mensen de vergoeding. Dat wat hij in natura kreeg, mocht hij dan houden. In Warnsveld was het voedseltekort toch groter dan in Wichmond. Een volgende keer mocht een ander naar Baak om de etenswaren op te halen.

Mannen uit Vorden moesten meestal in Bronkhorst voor de Todt werken. Ze hebben er onder meer een tankval gegraven. Dat was een brede sloot. Daarmee dachten de Nazi's de geallieerden tegen te kunnen houden. Die bezaten ook tanks waaraan ze een shovel konden monteren. En kwamen ze dan voor een diep gat in de weg of een tankval, dan schoven ze het gat of een rijbaanbreedte van de tankval gewoon dicht. Dat was voor ons heel ongewoon gereedschap. Ik keek m'n ogen er bij uit toen ik voor het eerst de geallieerden er mee zag werken. Zo vlug een gat dicht. Hoe is het mogelijk!

Steeds weer opnieuw probeerden we van de Todt vrijstelling van werken te krijgen met echte smoezen, maar ook met echte redenen zoals bij ziekte of geboorte van een kind.

In de maand december van 1944 ben ik naar het gemeentehuis in Warnsveld gegaan. Een N.S.B.burgemeester hadden we toen. Poolman heette hij. Ik vroeg hem of ik vrijstelling van werken voor de Todt kon krijgen. Het was druk op de boerderij. M'n schoonmoeder was bedlegerig. Ik moest nodig vrij hebben.

De man zei me dat ik maar even moest wachten. Een hele groep mensen voor me stond hij eerst te woord. Tenslotte luisterde hij naar mij en blijkbaar maakte mijn verhaal indruk op hem. Hij wilde me wel vrijstelling geven, maar niet langer dan acht dagen. Wat ik nog aanhield en vroeg om meer dagen, ik kreeg m'n zin niet. Toen heb ik zelf maar een oplossing bedacht.

Thuis heb ik m'n verklaring een beetje smoezelig gemaakt en wel zo dat je niet meer goed kon lezen dat er een '8' had gestaan. Nu bezat ik een Ausweis voor de rest van de oorlog.

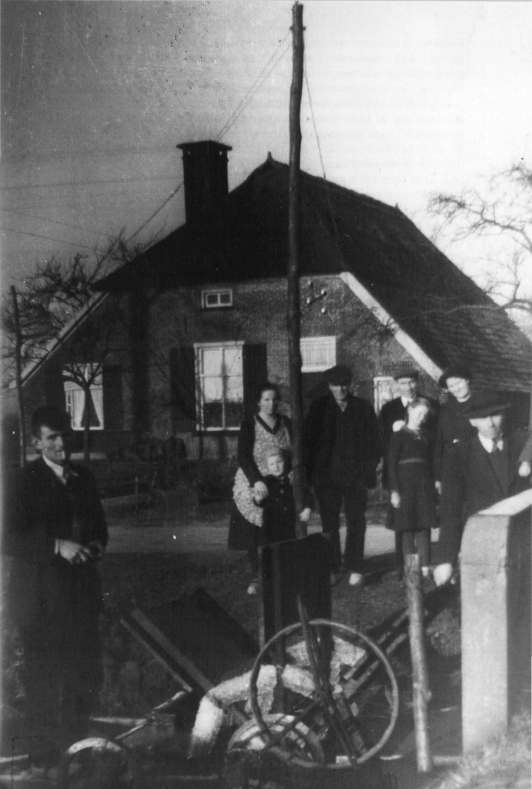
Daar heb ik meteen maar gebruik van gemaakt om onbepert vrij te nemen. De eerste veertien dagen heb ik me met Evert Wiecherink o.a. druk gemaakt om bij ons op deel een watermolen te bouwen.

Op een andere manier saboteerden we de oorlog door spullen te laten verdwijnen. Er lag flink sneeuw, een beetje nevelig was het en op zo'n dag moesten we in Leesten gaan helpen. Een andere ploeg had daar loopgraven en stellingen gemaakt. Om ongewenste bezoekers tegen te houden moesten wij het graafwerk met prikkeldraad gaan afzetten. Op een kar lagen rollen prikkeldraad. M'n maat en ik zochten een vree op, schoven de rol draad eroverheen en zo, ieder een uiteinde op de nek, begonnen we te lopen. We zochten een paal op om het begin van de draad aan vast te maken en begonnen toen langzaam om de gegraven stelling te lopen. Daar was een ondiep slootje. We stapten per ongeluk mis en de rol viel erin. Nijptang erbij. Afknippen. Gras en en andere planten die er nog stonden, gooiden we erover heen. Een houtje erbij voor de herkenning. We waren klaar met deze rol en gingen weer een nieuwe halen. Dat spelletje herhaalden we nog een paar keer.

Foto op pag. 17: *Hackforterweg/Kerkhofweg Wichmond. December 1944. Een waterrad in de beek om elektriciteit op te wekken.*

Van links naar rechts: Gert Bloemendaal, Riek Klein Kranenbarg met Gerrit, Opa Greutink, Herman Klein Bramel, Hanneke en Gerda Mulderije, Jan Willem Klein Kranenbarg en Henkie Bloemendaal.

Foto: Zwenneke Bloemendaal-Greutink.

Dat laten verdwijnen van draad hebben we ook eens gedaan met glad draad. Berends, de klompenmaker uit Delden, kon niet meer aan draad komen om z'n klompen aan op te hangen, zodat ze beter konden drogen. Ter hoogte van „Schuppers” in Vierakker doorsneed een tankval de Vierakkersestraatweg. Opdat er 's avonds in het hardstikke donker niemand in zou lopen, moesten we de straat met draad afzetten. Af en toe lieten we een rol draad in een kuil vallen. En 's avonds in het schemerdonker, via weilanden en smalle paadjes, want we waren veel te bang dat we de landwacht, de SD of ander gespuis tegen zouden komen, hebben we de rollen opgehaald en bij Berends bezorgd.

De Todtsoldaten waren meestal niet lastig. Als je er maar was. Want die militairen zagen natuurlijk ook wel hoe wij de boel saboteerden.

In Baak bij Herfkens was het materialendepot van de Todt. Van alles lag er : schoppen, batsen, hamers, mokers, draad, spijkers, bijlen. Het depot werd verplaatst en tijdens dat vervoer is het nodige van die boerenkar 'gevallen'. Een ambtenaar uit Warnsveld hield er toezicht op. De man probeerde z'n werk zo goed mogelijk te doen, maar toen hij zich omkeerde 'viel' er toch een moker van de kar en die verdween bij iemand in een winterjas.

Het was ook wel eens schrikken. We waren een keer aan het sparren zagen in het bos bij Wuestenenk van de Snippe aan de Koekoekstraat toen er dreigend SD-ers op ons afkwamen. Die heren meenden dat wij partizanen waren. Jan Manders uit Vierakker was toen voorman en die kon ze gelukkig al gauw bijbrengen dat wij hier voor de Todt werkten en dat dit geen geheime bijeenkomst was van de ondergrondse.

Boeren moesten met paard en wagen komen werken.

Ger Mulder kwam als 13-jarige jongen vanuit Kralingen, Rotterdam naar Vierakker. Hij kwam gelijk mee met de kinderen die vanuit Rotterdam in de zomervakantie naar Vierakker/Wichmond zijn gekomen (Jan Lamers e.a. Wichmond 1200. 1994. Blz.210). Hij kwam meteen terecht bij Tanta Hanna en Ome Derk Tjoonk op de boerderij „Huize Vierakker”. Ook al z'n andere vakanties in en na de oorlog bracht hij er met veel plezier door.

Een van zijn eerste herinneringen aan de oorlog in Vierakker is dat er in de buurt van de Koekoekstraat een vliegtuig was neergestort. Met de jongens Derk en Jan Tjoonk gingen ze er op af. Met nieuwsgierige en angstige ogen kwamen ze in de buurt van het verongelukte toestel. Naast alles wat er uit geslingerd was, vonden ze een eindje van het vliegtuig af de verbanddoos liggen en dat was niet zo'n kleintje. Voordat de Duitsers hem mee konden nemen, deden zij dat maar. Jarelang hebben ze plezier gehad van wat er aan verbandmiddelen zat in de doos.

De omstandigheden voor de familie Mulder werden in Kralingen in oktober 1944 steeds beroerder, zodat Ger met goedvinden van z'n ouders besloot naar Vierakker te fietsen. Als een goede vriend, als een eigen kind werd hij in het gezin opgenomen.

Kort erna kregen ze bij Tjoonk bericht dat een voerman en paard en wagen moest komen werken voor de Todt. Omdat Ger het minst gevaar liep van de mannelijke bewoners en niet bang was, hij was inmiddels 15 jaar geworden, zou hij zich mel-

den. De eerste keer moest hij in een bos in de buurt van Vorden boomstammen ophalen. Er werden ongeveer dertig eikestammen van plus minus zes meter lengte op z'n boerenwagen geladen. Een Duitse militair met geweer kwam naast hem op de bok zitten en beval hem richting Leesten te rijden, naar de tankval die daar werd gegraven. De stammen moesten dienen om de tanks van de geallieerden tegen te houden. Het paard, een Gelderse volbloed, mensen viel Ger niet mee, want het paard, „Baby” genaamd, dat voor de kar liep kon hij toch niet zo goed baas als hij eerst had gedacht.

1945. Ger Mulder met de Gelderse volbloed „Baby”. Rechts oude boerderij „Huize Vierakker”.

Voerman Ger komt in de buurt van Huize Vierakker en zegt tegen de jonge soldaat: „Ich bin krank, ich kann gar nicht weiter fahren”, en hij speelt daar de nodige comedie bij. Op de HBS (VWO) had hij vier jaar Duits gehad. Hij kon zich in die taal al goed verstaanbaar maken. De bewaker, wat verbaasd en overdonderd dat hij in zijn eigen taal wordt aangesproken, springt van de kar en laat Ger verder rijden. Hij vaart rechtstreeks naar de boerderij en hij heeft die dag geen hout meer gereden.

We kregen opnieuw bericht dat we ons met paard en wagen moesten melden. Zand moest ik gaan rijden. Dat deed ik

met een stortekar en het paard „Corrie”, een heel zinnig dier. We konden het samen goed vinden. Dat zand moesten we halen in de buurt van „het Groot Graf-fel” en dan ook weer brengen naar de bekende tankval in Leesten. Vlak erbij werd het neergekiept als hindernis. Onder andere over de Dennendijk reden we, maar om de zaak te saboteren sloeg je soms over. Je reed een erf op en bleef daar achter een kippehok of hooiberg staan. Je maakte er een praatje met de bewoners en dan ging je weer terug. Je hoefde de kar niet zelf te laden, dat deden andere mannen die er verplicht te werk waren gesteld.

Op een dag heb ik het gepresteerd, door steeds een poos weg te blijven, om maar drie vrachten zand te vervoeren. Normaal kon je misschien ongeveer tien vrachten weg brengen. De Todt-militairen konden je nog wel een beetje in de gaten houden, want als ik me goed herinner, bezat iedere kar een nummer. Ik meen dat op mijn kar nummer 36 was geschreven.

Dat saboteren en je verschuilen was wel heel spannend en je moest erg voorzichtig zijn, want die soldaten waren dreigend bewapend. De heren droegen een gelijk uniform en of ome Derk dat zand rijden betaald kreeg, dat weet ik niet.

EINSATZSTAB der
N.S.D.A.P.
ABSCHNITT 10

O.U. den 27-3. 1945

Der Niederländer *Hokman*

Fahrzeug Nr. *339* ist beauftragt den Wagen,
W.

beladen mit
2 M. Pfähle
25 Stk op 2 m l
van Lagersch Kornegoor.

nach *Klein Graffel.*

zu fahren.

Abfahrt um *15²* Uhr

Der politische Leiter
May

Empfangsbestätigung

Oben angeführtes Material habe ich um *4-* Uhr
erhalten. Der politische Leiter
Sto

Voorbeeld dat de Duitsers je in de gaten hielden. Wat je vervoerde en hoe lang je er over deed. 2 m³ palen, 25 stuks van 2 m lengte van het „Lagerwerk Kornegoor nach Klein Graffel“.

Boeren die aan de rand van een bos woonden, verstopten hun paard daar wel of het dier werd in een houtwal gebracht, zoals er toen nog veel langs weilanden waren. Ze maakten er een stal in waar het paard 's nachts of overdag bij slecht weer ook kon verblijven, zodat als die Todtlui kwamen ze geen paard vonden. Keihard moest je dan kunnen liegen en beweren dat je geen paard meer had of dat het al weg was. Dat waren spannende ogenblikken. Zouden ze weggaan of zouden ze gaan zoeken. Een aantal weken kon er gelukkig voor de Todt niet worden gereden, want van 18 november tot 5 december 1944 was er hoog water in Vierakker. Het kwam tot dicht bij de

boerderij. Met paard en wagen kon je het erf nog maar moeilijk afkomen.

Voor de overstroming waren er Duitsers bij ons ingekwartierd. Ze gebruikten de w.c. in huis en omdat Tante Hanna niet wilde dat wij van de ongenode gasten een gevaarlijke ziekte zouden oplopen werd er voor ons een 'tonneke' gemaakt achter in de koestal. Toen we de Duitsers vertelden dat er hoog water op komst was, wilden ze naar Eefde vertrekken. Ze dwongen ons hen daar per paard en wagen naar toe te brengen. Ik heb ze er naar toe gereden. Ze legden hun militaire uitrusting op de kar en daar gingen we. Het water stond al op de Pierendijk = IJsselweg. Op het punt waar de weg over gaat in Den Elterweg was zoveel verval van het IJsselwater dat ik bang was dat m'n paard er niet tegen op kwam. Er vielen spullen van de soldaten in de stroom, maar ik kon niet stoppen, dat ging gewoon niet. Ik moest met een vaart omhoog. Het water sloeg zelfs over de wagen, zo diep was het er. Ook onderweg „vielen“ er spullen van de kar af. Ik kon steeds beter zitten. Als dank voor het rijden kreeg ik van de militairen een radio. Helaas konden we hem niet gebruiken.

Op zeker moment moest ik met Anton Jolink, de knecht van Schoenaker, weer rijden voor de Todt. Ze dwongen ons met onze stortekarren naar de Hoven te rijden. We werden begeleid door bewapende militairen die ons ook zeiden bij welke boerderij we naar binnen moesten gaan. We mochten niet buiten komen. Voor de deeldeur stond een soldaat op wacht. Op een gegeven moment was hij weg. Wij voorzichtig naar buiten en van te voren hadden we bedacht, als ze terug mochten komen dan zouden we zeggen dat onze paarden stijf en ziek zouden worden als ze lang stil stonden. Wij angstig benauwd het erf af.

Niets te horen en te zien en richting IJsselbrug gereden. Tot onze stomme verbazing werden we niet door de schildwacht aangehouden en toen we de brug over waren, vroeg die wacht ons ook al niets. We begrepen er niets van. Anders werd je streng gecontroleerd en nu konden we er zo maar over heen rijden!

Wij blij naar huis. Maar daar aangekomen vroeg iedereen zich af: „Was het wel verstandig zo maar weg te rijden?” Uit voorzorg dat hij misschien van z'n bed gelicht zou worden door politie of Todt, ging de jongen slapen bij de burenschoemaker. Na een dag of veertien kreeg Tjoonk negentig gulden thuisbezorgd van de Organisatie Todt. Toen veronderstelden ze maar dat de kust veilig was en bleef ik voortaan weer helemaal bij de familie Tjoonk.

Het was Eerste Paasdag 1 April 1945. Duitse militairen kwamen naar Huize Vierakker en dwongen mij om met hen naar Zutphen te rijden. Naar de Gemeentewerf. De straten waren stil en verlaten. In de verte hoorde je schieten. Op het terrein aangekomen ging het hek achter me dicht. Zeer waarschijnlijk waren er nog meer boeren met paard en wagen, maar dat weet ik niet meer. Wat ik wel weet is dat m'n wagen werd beladen met plunjezakken van de militairen en geweren en munitie. In het donker van de nacht zijn we in colonne richting 't Joppe gereden. Achter op mijn kar zat een soldaat met zijn geweer in de aanslag.

no 38 J. G. Peters E 54
heeft met paard en wagen gereden
totaal 13 dagen
17 Jan '45
Mein Ballint

Aan de E kun je zien dat Peters in Vierakker woonde. Nu is dat Leestenseweg 32.
(Jan Lamers e.a. Wichmond 1200, blz. 117-118, 1994).

We reden naar 't Joppe. Bij een boerderij gingen we naar binnen. Ook hier werden we bewaakt.

In m'n hoofd zat al weer de gedachte: 'Hoe kom ik hier weg'. Niet met de wagen, maar wel met Corrie en maar zonder tuig.

's Nachts werd er gereden. Overdag was dat niet mogelijk. De Spitfires zouden ons zo ontdekt hebben en dan kwam er al heel gauw een beschieting.

Aan de eigenaar van de boerderij heb ik het tuig in bewaring gegeven. Toen de bewaking weg was ben ik naar buiten gegaan en heb ik stiekem de luns (splitpen) uit een van de assen van m'n wagen getrokken, zodat als ze zouden gaan rijden er een wiel af zou lopen. De luns heb ik in de loods op een hoge dikke balk gelegd. Zou het nodig zijn dat ik hem toch moest gebruiken, dan wist ik waar hij lag. Veronderstel dat Duitsers m'n aftocht voortijdig ondekt zouden hebben? Op een goed moment van de middag toen er geen bewaking was, heb ik de boer goediedag

gezegd en ben ik voorzichtig met Corrie van het erf gestapt. We waren misschien tien minuten onderweg toen ik in de verte militairen zag aankomen. Dicht bij ons was een diepe droge sloot en als of het diep me verstond toen ik tegen haar zei: „Ga liggen,” ging Corrie liggen. Met kloppend hart ook in de sloot liggend, hoorde ik de troep aankomen en zonder ons op te merken verder trekken. Wat een geluk!

Maar we liepen toch in een nazival. Terwijl ik dacht dat ik nu wel geen Duitsers meer zou tegenkomen, stonden er onder hoge eikebomen in een scherpe bocht, een beetje verstopt, toch een stuk of tien. Ik kwam voor hen als geroepen. Corrie droeg geen tuig en zij bezaten het ook niet. Maar ik mocht niet verder. Een aantal boerderijen in de buurt werd afgestruind, maar geen boer die een tuig bezat. Die gaven hun tuigen liever ook niet af. Dat begon die kerels zo te vervelen, dat toen ze bij een volgende boerderij weer bot vingen, de hoofdman z'n mederovers beval: „Doorzoek de hele boerderij tot je een tuig vindt.”

Wat ik prettig vond was dat ik hen kon verstaan, zodat ik een beetje in de gaten had wat ze wilden uitspoken en hoe groot het gevaar was dat ons bedreigde.

Iets afschuwelijks wat ik daar meemaakte was dat daar op zolder een Joods gezin zat ondergedoken en dat werd door deze huiszoeking gevonden, ontdekt. Heel verschrikt kijkend en met vertrokken gezichten, met doodsangst in hun ogen, kwamen ze naar buiten en werden apart gehouden naast de boerderij.

De dieven vonden ook een paardetuig en waarschijnlijk om dat de Engelsen al zo dichtbij waren, sleepten ze de Joden niet mee, maar lieten ze deze arme mensen gaan.

Ca. 1950. Bernard Uenk met het paard „Corrie”

Het tuig werd op Corrie gelegd. Ik heb nog geprobeerd daar onder uit te komen door te zeggen dat het paard moe was en eerst moest rusten. De rovers hadden daar geen oren naar. Het dier ging tussen de bomen. Het tuig vastgemaakt en het moest trekken. We waren misschien een halve kilometer het erf af of daar komt een man aan met een Bels. Zo'n groot stevig paard en er lag een tuig op. Wat de man ook praatte, de paarden werden verwisseld. Corrie kwam vrij en de Bels tussen de bomen.

Dit gebeurde allemaal in de buurt van Gorssel. Op een boerderij waar ik aanklopte, kregen we onderdak. Ik was moe en ik durfde niet meer verder vanwege de dreigende Duitsers en de alsmaar schietende Canadezen die je steeds beter kon horen. Eerst ben ik gaan slapen. Ondertussen was het front zo dicht bij ons gekomen dat we voor onze veiligheid de kelder in vluchtten. Er werd voortdurend geschoten. Een paar dagen en nachten verbleven we in de kelder. Veel mensen waren uit hun boerderijen verdreven en daar verschool zich de vijand. Het vee liep buiten en werd niet gemolken. Tijdens een gevechtspauze kwam een boer naar ons toe en vroeg of we mee wilden helpen de koeien te melken die dichtbij in het weiland liepen. „We kunnen niet langer wachten”, zei hij, „of de beesten gaan dood wanneer ze nu niet worden gemolken. De uiers staan op springen”. Met z'n drieën, jonge kerels, zouden wij de arme dieren gaan melken. We waren maar net begonnen toen er vlak boven onze hoofden een aantal ratelende mitrailleurssalvo's klonken. We schrokken onze wezenloos. M'n hart klopte in m'n keel. Het angstzweet brak me uit. We staken onze handen maar omhoog en een andere jongen trok z'n zakdoek meteen uit z'n zak en zwaaide ermee. Gelukkig was dat genoeg om de schutter tot zwijgen te brengen. De militairen kwamen naar ons toe. Het bleken Canadezen te zijn, die ons in onze onverzorgde kleding hadden aangezien voor de vijand.

Met hun lange, loshangende jassen en slobberige kleding leek de vijand niet meer op een Duitse militair. Nu kwam m'n schoolengels me goed van pas, want ik kon ze vertellen hoe de vork in de steel zat.

Een paar mannen daar uit de buurt, die alle weggetjes goed kenden, hebben de Canadezen de weg gewezen naar boerderijen waar waarschijnlijk nog Duitsers in zaten. Nadat Gorssel buiten het oorlogsgebied was gekomen, heb ik m'n tuig weer opgehaald en ben ik in zeer opgewekte stemming met Corrie naar Vierakker gelopen. Iedereen was blij dat ik weer heelhuids terug was met het paard. Zoveel dagen in angst en spanning zitten en steeds je afvragen: 'Hoe zal het met Ger zijn?'

Herman Rutgers uit Vierakker moest als 17-jarige jongen ook voor de Todt werken. Hij vertelt daarover de volgende belevenissen.

'Als je te werk was gesteld bij de OT = Organisation Todt, dan moest je 's morgens je persoonsbewijs inleveren bij de voorman en 's avonds om ongeveer vijf uur kreeg je het weer terug en hij wist dan meteen of je je ziek had gemeld of dat je had gewerkt voor de OT

Er waren verschillende groepen te werk gesteld. Een groep zorgde voor het hout en de paaltjes dat bestemd was voor de prikkeldraadafzettingen langs de IJssel. Anderen moesten aan de tankval graven. 's Morgens werd er meteen een aantal meters van de tankval uitgezet en een aantal mensen moest die dag dat uitgezette

1 We werken aan de Ysel
We werken voor de tot
We krygen niets te ureten
Maar wat moet je als je mot
Hola di jê jê jê hola di ô (2x)

---

2 Hoe Lang zal het nog duren
Hoe Lang zal het nog zyn
Dat wij nog moeten graven
Voor de heren in Berlijn
Refrein (2x)

---

3 Had ik het maar geweten
Dan had ik het niet gedaan
M'n banden zyn versleten
En m'n schop is naar de maan
Refrein (2x)

Een lied waarin de Todt wordt bezongen. In 1977 kreeg ik het van Natascha Kok van de Lankhorsterstraat.

stuk om 5 uur uitgegraven hebben. Zo niet, dan moesten ze zo lang werken totdat het aantal geplande meters klaar was. Dus niet werken was er niet bij.

Het mooiste was als je in het bos mocht werken, daar kon je je nog wel aan het toezicht onttrekken. Met drie andere jongens leverden wij 's morgens bij de ingang van het bos van het Suideras ons „paspoort” in en we trokken dan ver het

bos in om hout te hakken, waarvan we een gedeelte langs de sloot legden. Om 's avonds als het bos verlaten was deze eikestammen op te halen en ze te brengen naar een van ons thuis. Brandhout werd ervan gemaakt. Dit moest dan nog wel kachel-klaar worden gemaakt. Daar hadden we ongeveer twee dagen voor nodig en we bleven dan een dagje of twee thuis. 's Morgens bij de ingang van het bos leverden we bij de voorman ons persoonsbewijs in. We liepen het bos in om er aan het andere eind weer uit te gaan. Thuisgekomen werd er ijverig gezaagd en gehakt en omstreeks vijf uur gingen we van achteren het bos weer in om ons vooraan te melden en bovendien nog vijf gulden te ontvangen voor een dag werken.

Op een dag moesten er nieuwe eenmansgaten gegraven worden aan de Emmerikseweg = Den Elterweg. Eerst werden de gaten aan de voorkant van de doornhaag dichtgegooid. Toen moest er een opening in de haag worden gekapt en dan achter de haag een nieuw gat graven. In de haag waren regels = hout verwerkt, waarvan we het nodige als brandhout voor de kachel thuis hebben meegenomen. Het gat moest zo groot en diep zijn dat je er goed in kon zitten. Met een schop in de rug kon je dat een hele poos volhouden! Wij moesten graven vanaf de „Groene Jager” richting Zutphen. Een andere groep begon van vanaf Zutphen naar ons toe te graven. Zij waren al bij Den Elter en wij nog niet aan de Pierendijk = IJsselweg. Zo langzaam kwamen wij vooruit. Maar misschien was de grond aan de Zutphense kant niet zo hard of zij waren hardere werkers!

We waren eens een keer klaar met een bepaald werk en moesten ons weer melden bij onze vorige voorman. Toen hebben we een hele week bij een boerderij op de zolder van een varkensschuur gezeten en maar kaarten van 's morgens negen tot 's middags vijf uur. We leverden wel ons persoonsbewijs in om de aanwezigheidspremie te kunnen vangen.'

Ben Helmink heeft ook een aantal keren voor de Todt moeten rijden en hij vertelt daarover: „Met andere Wichmondse mensen moest ik bij de Groene Jager de afgezaagde takken van de knotwilgen die daar stonden naar de tankval in Leesten rijden. Daar werden ze in de grond gestoken. De tankval liep tot aan de IJssel.

M'n vader, die de huistimmerman was van het Suideras (C.C.C.M. van Nispen tot Sevenaer, 't Suideras en zijn bewoners blz. 35, 1994) en ik kregen al gauw een Ausweis. We moesten het Suideras helpen verduisteren. De Sicherheitsdienst vond dat we niet voldoende opschoten. Maar toen m'n vader zei, dat we geen stroom hadden voor z'n machines, werden we weer aangesloten op het lichtnet en hadden we electriciteit in de werkplaats, maar ook licht in huis. De laatste weken van de oorlog kwamen de soldaten op de geur van de pannekoeken af en kwamen bij ons in de keuken, ze rammelden van de honger. M'n moeder had te doen met deze jongens. Ze kregen ook een pannekoek of een snee brood en naderhand brachten ze voor ons schoenen of gereedschap mee.

Toen er uit het Suideras 's avonds geen licht meer kwam, dwong de SD ons de kosterswoning naast de hervormde kerk in Wichmond te verduisteren. M'n vader kreeg het voor elkaar dat hij voor die klussen, in plaats van geld, schoenen, spijkers en timmergereedschap kreeg, waar wij niet aan konden komen.

Met vijf voerlui hebben we ook vanuit het St. Ludgerus eens spullen: schoppen, bijlen, hamers, aksen, spijkers, draad en mokers naar Almen moeten rijden. Ik heb toen in de buurt van Hackforterweg 7 en 9 materialen van de wagen gehaald en daar verstoep. Je reed op een flinke afstand van elkaar om de kans bij een beschieting geraakt te worden zo klein mogelijk te maken. Het was angstig rijden. Het paard en de wagen van de Coöperatie Vierakker waren ook gevorderd. Gradus Wolbrink moest voor de Todt rijden. Wat ik me herinner is dat hij de etenswaren die werden uitgedeeld in Almen heeft opgehaald.

Zes dagen moest je werken en dan kreeg je 6 x f 5,— = f 30,— in de week. Dat was voor ons toen een hoop geld. Maar eigenlijk had je er niet veel aan, want je kon er nauwelijks iets van kopen.

Wanneer je teveel dagen verzuimde, kwam Jan Maters, de politieagent je waarschuwen, dat je weer moest komen rijden, anders konden de Duitsers maatregelen treffen.

Vanuit het Koenen's bos, dat lag tussen de Boshuisweg en de Riethuisweg, hebben we hout gereden naar Leesten. Maar als het kon, de bewaking niet zo oplette, stonden we ons te warmen bij het vuur dat we er stookten van de boomtakken. In die dagen was het bar koud en we hakten en zaagden er met ongeveer twintig man".

In het gemeentearchief van de Gemeente Warnsveld worden twee archiefdozen bewaard vol met papieren uit de Todtperiode. Veel lijsten zijn er waarop mannelijke inwoners van de Gemeente Warnsveld voorkomen. Dus ook van Vierakker en Wichmond. Het zijn hoofdzakelijk presentie- en betalingslijsten. Onder andere is er een presentielijst van de „Abschnitt Groene Jager". Een soort kasboek waarin maanden lang voor iedere dag werd bijgehouden of je aanwezig was geweest. Hij die was gekomen, kreeg een kruisje achter zijn naam en was je niet komen opdagen dan stond er achter je naam geschreven bijvoorbeeld: melkrijder, zoals bij Hilge D 36 Wichmond. Achter een andere naam stond: Ausweis. En wat blijkbaar ook kon: Gevorderd door de Weermacht.

Een opvallend lijstje is waar boven staat: „Mensen die weigeren hun gereedschap in te leveren." En achter een van die mensen staat: „Brokke uit Wichmond weigert z'n handzaag in te leveren".

Met vriendelijke dank aan onze streekarchivaris de heer J. Eefting.

Jan Lamers.

Fietsendieven

Het was in de winter van 1944. De spoorlijn van Zutphen naar Winterswijk werd bijna dagelijks gebombardeerd en er was bijna geen vervoer meer mogelijk. Dit was er ook de oorzaak van dat er enige treinwagons, vol met Empo-fietsen, stonden te wachten om richting Duitsland te kunnen vertrekken. Ab Wentink wist van die fietsen en was op de gedachte gekomen om er maar eens een paar uit te halen. Hij vroeg mij of ik hem daarbij wilde helpen. Ik zag dat in eerste instantie niet zo zitten, omdat de wagons bewaakt werden door een paar gewapende Duitsers. Maar de landwachters uit het dorp moesten de bewaking wel eens overnemen.

Een paar dagen had ik er al over lopen prakkizeren voor ik het idee op zich wel goed vond. Ik had er inmiddels ook met Karel Jörissen (leider van de herenploeg van „Sparta“ en tevens badmeester) over gehad en die vond het ook wel een goed plan. De Duitsers hadden toch ook veel van onze fietsen gepikt?

Ongeveer een week later, na steeds maar weer kijken wat of het beste moment zou zijn, spraken we af dat het tegen een uur of zeven dan maar moest gebeuren. Dan zou de landwacht de bewaking verzorgen. Zonder gevaar was het ook dan niet, want zij hadden ook een geweer waarmee ze konden schieten.

Het was koud die avond. De landwachters stonden te kleumen en gingen op een gegeven moment samen richting station. Erg stom natuurlijk, maar ze waren zelf ook zo bang als een haas en wilden zich waarschijnlijk bij de kachel warmen.

Dat was onze kans, snel naar de eerste wagon; die kregen we niet open. Dan maar naar de tweede. Daar hadden we meer geluk. Ab Wentink klom naar binnen en greep in sneltreinvaart een fiets die hij aan ons gaf en zo vervolgens nog twee. Alles verliep geheel volgens plan. Voorzichtig werden de schuifdeuren weer dichtgedaan en de grendels er weer opgeschoven. En daarna zo snel mogelijk weg naar het huis van Jörissen. De wielen werden van de fietsen gedraaid en de frames op zolder geborgen. Als de oorlog voorbij was zouden wij mooi kunnen opscheppen met onze nieuwe fietsen. Ik moest nog naar huis aan de Zutphenseweg. Daar men voor acht uur binnen moest zijn werd dat dus rennen. Ik haalde het niet maar werd niet aangehouden; geluk moest je ook wel een beetje hebben. Thuis werd over het gebeurde natuurlijk niet gesproken.

Het was 4 of 5 april 1945. We waren al op 1 april bevrijd, toen ik naar Jörissen ging en hem vroeg: „Hoe zit het met mijn fiets?“

„Je mag ze alle drie wel hebben“, gaf hij ten antwoord. „Hoe dat zo?“ „Nou, het zit namelijk zo: de fietsenmakers van de Empo hebben waarschijnlijk „vergeten“ de frames goed te solderen, zodat je er, na een half uurtje op de fiets gereden te hebben, gewoon doorheen zakt.“

Toch hebben we er wel om moeten lachen want we zagen de gezichten van de Duitsers al voor ons toen ze er gebruik van hebben gemaakt en doorkregen wat de Empo-fabriek in Vorden voor een kwaliteitsprodukt had geleverd.

Bevrijding van Vorden en wat daaraan vooraf ging

De mensen stonden rijen dik langs de weg om de bevrijding mee te maken

Met enige aarzeling zet ik mij neer aan het schrijven van herinneringen aan de oorlog en onze bevrijding. Wie dagelijks met jongeren verkeert, merkt dat het woord vrijheid voor ons een geheel andere inhoud heeft dan voor de generatie, die de oorlog niet bewust heeft meegemaakt. En ik heb mij afgevraagd of wij de jeugd steeds weer de problemen moeten voorschotelen die toch eigenlijk onze problemen waren. Er zijn echter altijd mensen geweest die belang stelden in het verleden en die zullen er ook wel blijven. Voor hen wil ik opschrijven hoe het in Vorden zo ongeveer gegaan is. Het zijn herinneringen die opkomen uit de tijd na Dolle Dinsdag (5 september 1944). Het artikel wil niet pretenderen volledig te zijn. Over het tijdvak 10 mei 1940 tot 5 september 1944 wil ik slechts enkele dingen noemen.

In de eerste plaats de onzekerheid omtrent het lot van enkele plaatsgenoten bij de strijd in de meidagen van 1940. Eén van hen – dhr. H.J. Kok uit de Wiersse – is gesneuveld bij de strijd op de Grebbeberg.

Dhr. Schoenaker bleek met het Engelse expeditieleger naar Groot Brittannië te zijn verscheept. Hij is later met de Prinses Irene Brigade in ons land teruggekeerd. Verder wil ik noemen de relletjes in ons dorp in 1941, drie dagen achtereenvolgend. De derde dag werd door een menigte van honderden mensen voor het gemeentehuis spontaan het Wilhelmus gezongen. De relletjes waren op de eerste dag uitgelokt door een WA-man, die op de verjaardag van een lid van ons Koninklijk Huis een Vordenaar een oranjebloem afrukte en onder zijn laars vertrapte.

In hetzelfde jaar lieten jongelui in het nachtelijk duister overal op hekken en schuttingen het geheimzinnige V-teken verschijnen (Churchill's teken voor Victory, gevormd door middel en wijsvinger. Voor ons betekende het tevens Vrijheid). De Duitsers die er niet goed raad mee wisten, namen het over (V = Victorie, Duitsland wint op alle fronten).

En dan niet te vergeten het verzet der boeren die in 1943 geen melk meer afleverden als protest tegen het in krijgsgevangenschap terugvoeren van de Nederlandse militairen.

In die tijd werd ook de aanslag gepleegd op oud-minister Posthuma – „gemachtigde van de leider” – in zijn woning op „de Viersprong”.

Als laatste punt uit de periode van voor Dolle Dinsdag wil ik nog noemen de woningvorderingen door de Duitsers ten behoeve van Duitse vrouwen.

Graven

Na de Amerikaanse tankdoorbraak bij Avranches en de hierop volgende terugtocht van de Duitse troepen door Frankrijk en België tot benoorden de grote rivieren trachten de resten van de Wehrmacht en SS-eenheden zich hier te hergroeperen. Zij zochten daarbij dekking onder het geboomte van onze talrijke landgoederen. Vooral na zondag 17 september – de dag der luchtlandingen bij Arnhem – was het goed merkbaar dat het front dichterbij was gekomen.

Fietsenvorderingen waren aan de orde van de dag. De Organisation Todt deed haar intrede. Vele honderden mannen werden gedwongen te werken aan de verdedigingswerken langs de IJssel en in Leesten. De eerste zondagen stonden praktisch alle Vordense mannen te graven in de tankvallen en loopgraven aan de weg naar Bronkhorst.

Men vertrok 's morgens in groepen van 100 man onder leiding van een OT-man („Goudvink”). Het loon bedroeg f 5,- per dag en 's zondags f 7,50. Er werd extra voedsel verstrekt. Zij die geen fiets meer hadden werden met paard en wagen naar de stellingen gebracht.

Bij het licht worden moest men verzamelen op het marktplein. Het was een groot probleem om zich in donker reisvaardig te maken. De elektriciteitsvoorziening was geheel uitgevallen. Sommigen waren zo gelukkig dat zij in het bezit waren van een kleine hoeveelheid carbid of olie. Anderen moesten zich maar op de tast redden.

Veel boeren werden gedwongen om met paard en wagen te verschijnen. (Geen enkel paard kon echter zware vrachten trekken. Het paard was daar volgens de boer te oud of te jong voor.)

Bij al deze narigheid verliet de humor de gravers niet. Ik herinner mij nog hoe wij in Bronkhorst in een tankval stonden. De leiding hebbende „Goudvink” zette een grote mond op dat er met „achtzig Mann” slechts enkele meters tankval waren gegraven. Onderwijl schreed hij met grote passen langs de tankval om het aantal meters te bepalen. Op dat moment begon het geschut bij Arnhem te bulderen. „Schei maor uut, daor kom'p ze al an” was het commentaar van slager Reint Kieskamp. De tachtig lachen, dat kunt u denken.

Gegniffeld hebben wij ook om de verbaasde gezichten der OT-mannen toen bij hoge waterstand van de IJssel de Baakse overlaat in werking was getreden en de weg naar Bronkhorst onder water stond. Ze begrepen niets van dit land. „Oben wasser, unten wasser, brr!”.

In de septemberdagen arriveerde ook de NSB-burgemeester Laméris met zijn „hoofdambtenaar voor bezettingsaangelegenheden”.

Geruchten

De nieuwsvoorziening werd een geducht probleem. Voordat de elektriciteit wegviel waren er nog vele plaatsgenoten die hun radiotoestel hadden verstopt en regelmatig naar de BBC en Radio Oranje luisterden. Persoonlijk heb ik in die tijd veel kracht geput uit de woorden die vanuit Londen werden gesproken door de schrijver Johan Fabricius in het Vlaamse programma. De radiospreker die onder het pseudoniem „Jan Moedwil” tot de Vlamingen sprak werd ook veel beluisterd.

Toen er geen elektriciteit meer was waren wij aangewezen op de enkele toestellen die op batterijen werkten. U begrijpt dat dit een goede nieuwsvoorziening ernstig belemmerde. De wildste geruchten over de opmars der geallieerde troepen begonnen de ronde te doen. Later heeft Vorden nog weer een tijdlang stroom gehad. Deze werd bij de NV Chromleiderfabriek opgewekt. Als brandstof voor de opwekking van deze energie werden dennenstobben gebruikt.

Eerlijkheidshalve moet vermeld worden dat NSB-burgemeester Laméris zich veel moeite getroost heeft om deze energievoorziening tot stand te brengen.

Bommen

Aan de activiteit van de lichte geallieerde bommenwerpers was ook te merken dat wij dicht achter het front lagen. Op heldere dagen waren de vliegtuigen met de regelmaat van een klok in de lucht om aanvallen te doen op spoorwegen en andere verkeersdoelen. In Vorden had men het voortdurend gemunt op de kruising van spoorlijn en Rijksweg naar Ruurlo. Helaas zijn op de eerste dag enkele jonge mensen het slachtoffer geworden van de bombardementen. Na deze eerste dag was men meer op het gevaar van de luchtaanvallen bedacht en bleef de bevolking zoveel mogelijk uit de buurt van de doelen. De seinwachterswoning bij gemelde kruising is geheel weggevaagd.

Niet zonder gevaar voor de bevolking waren ook de grote bombardementsvluchten die de geallieerden met zware viermotorige bommenwerpers op Duitsland deden. Vanaf 1943 namen deze vluchten een dergelijke omvang aan dat vele plaatsgenoten het raadzaam achtten een schuilkelder te bouwen.

Om u een indruk te geven van de grootte van deze aanvallen zij vermeld dat in de nacht van 30 mei 1942 1.000 Britse bommenwerpers boven Keulen waren. In de nacht van 1 juni 1942 deden weer 1.000 bommenwerpers een aanval op deze stad. Aanvallen van deze grootte behoorden in 1942 nog tot de uitzonderingen. In 1943 waren zij regelmaat. Men kon duidelijk aan het geluid der „Stirlings” en „Lancasters” horen of zij zwaar beladen waren of dat zij hun bommen kwijt waren.

Rode gloed

Als de vliegtuigen over waren en de buurtbewoners uit de schuilkelder te voorschijn waren gekomen, stonden zij nog even als na een onweer na te praten. Boven het Ruhrgebied ontwaarde men dan een rode gloed, waaruit telkens nog lichtflitsen kwamen, veroorzaakt door de tijdbommen die wat later ontploften om het opruimingswerk te bemoeilijken.

Onze buurt had al een zodanige ervaring gekregen in het bepalen der richting dat men 's avonds met vrij grote zekerheid kon zeggen welke plaats het doelwit der Britten was. De andere dag hoorden wij van de BBC of onze conclusie juist was geweest. De Duitse jachtvliegtuigen deden wanhopige pogingen om dit luchtoffensief te keren. En wee de ongelukkige geallieerde vliegers die in de stralenbundels der Duitse zoeklichten raakten. Zij kwamen er praktisch nooit weer uit en werden onverbiddelijk neergeschoten. Bij sommige vluchten keerden tientallen toestellen niet op hun basis terug. Een groot aantal van deze vliegers rust op onze Achterhoekse begraafplaatsen.

Werden de nachtelijke vluchten veelal uitgevoerd door Britten en vliegers uit het Gemenebest, vanaf 1944 begonnen de Amerikanen op klaarlichte dag op grote schaal met luchtaanvallen op Duitsland in zgn. „Vliegende forten”. Dit waren toestellen met een groot aantal geschutskoepels als afweer tegen de Duitse jagers.

Het was een machtig gezicht deze luchtarmada's over onze streek te zien vliegen, waarbij zij verschillende malen in gevecht waren met de Duitse jagers.

Welk een verschrikking deze luchtvlotten ook teweeg hebben gebracht, ons gaven zij de zekerheid van onze naderende bevrijding.

Raketten

Naast de vliegtuigen van de geallieerden was het nieuwe wapen van de Duitsers de V1 bij de bevolking gevreesd. Deze in de noordelijke Graafschap gelanceerde raketten – welke bestemd waren voor Antwerpen – bereikten lang niet alle hun doel. Als de raketmotor afsloeg hield men zijn hart vast. Een enorme explosie was dan in de regel het gevolg, die veel schade aanrichtte en ook slachtoffers maakte. Sommigen explodeerden niet. Zo sloeg er op een zondagmorgen één te pletter tegen de kluis van de Coöp. Boerenleenbank. De buitenmuur werd als een stukje triplex weggedrukt. De lading van deze V1 heeft helaas nog een slachtoffer geëist. Een geëvacueerde jongeman wilde een vriend de ontsteking van dit gevaarlijke wapentuig aanwijzen. Het projectiel explodeerde en de jongeman was op slag dood. De vriend kwam met de schrik vrij.

Etenhalers

Hoe dichter het einde van de oorlog naderde, hoe groter het aantal etenhalers werd. Men kreeg medelijden met de stakkers die vaak meer dan 100 km hadden afgelegd op een gammele fiets met veelal massieve banden. Veel van deze mensen klopten 's avonds bij de hulppost van het Rode kruis aan om onderdak. Met ere mag hier genoemd worden het werk van mej. mr. Blitz, dochter van een oud-operofficier, die in Vorden geëvacueerd was en die voor de bijna bovenmenselijke taak stond al deze mensen onder dak te brengen. Zij had daartoe adressen verzameld van plaatsgenoten, veelal landbouwers, die bereid waren onderdak aan voedselhalers te verlenen. Een vaste kern van mannen uit het dorp bracht de etenhalers 's avonds ter plaatse het was soms een probleem om de mensen voor 8 uur (de tijd waarna niemand meer op straat mocht komen) op de plaats van bestemming te brengen.

De gevreesde SD had haar intrek genomen in het burgemeestershuis enkele kilometers buiten het dorp aan de weg naar Zutphen. Soms werden hier mensen zonder enige vorm van proces doodgeschoten.

Begin februari lieten de geallieerde bommenwerpers een regen van splinterbommen vallen op de omgeving van kasteel „Het Onstein“. Bij deze aanval vielen acht doden terwijl er enkele zwaar gewond waren.

Dit bombardement heb ik persoonlijk meegemaakt. Het moet een misrekening van de geallieerde piloten geweest zijn. Er waren op het moment dat de bommen vielen geen Duitse jachtvliegtuigen in de lucht, zodat de piloten niet in noodtoestand handelden. Vermoedelijk waren de bommen bestemd voor de omgeving van „Het Zelle“ waar naar ik meen vrachtauto's geparkeerd stonden die gebruikt werden voor het vervoer van raketten.

Enkele dagen later – ik meen op 8 februari – hoorde men 's avonds het trommelvuur der geallieerde artillerie. De opmars van „Monty's” troepen naar de Rijn was begonnen.

Staf vlucht

Levendig herinner ik mij nog de aanval van de geallieerde vliegtuigen op de villa's „het Hoekendaal”, „Buitenzorg” en „Pax” gelegen op de grens van Vorden en Warnsveld. Hier was de staf gevestigd van General-Oberst Blaskowitz, de bevelhebber der Noordelijke Duitse Rijnlegers. Op zondagavond 18 maart enkele uren voor het invallen der duisternis verschenen er zeker meer dan 50 vliegtuigen boven dit hoofdkwartier. Groep na groep doken ze naar beneden om hun werk te verrichten. Onderwijl cirkelden de overige vliegtuigen rond. Een landbouwer die in de omgeving woont vertelde mij dat hij had gezien dat de stafofficieren als reeën over het hekwerk achter „het Hoekendaal” waren gesprongen om de hel te ontlopen.

Op vrijdagavond 23 maart zette de Britse en Canadese artillerie opnieuw een hevig trommelvuur in. Ons vermoeden dat dit de inleiding was tot de overschrijding van de Rijn werd bewaarheid. De BBC meldde de volgende dag dat Montgomery's troepen ten noorden van het Ruhrgebied de Rijn waren overgestoken.

Op maandag 26 maart droegen wij een vriend ten graven. Een jongeman die in de kracht van zijn leven was getroffen bij het bombardement op Doetinchem. Nog hoor ik de woorden van troost die ds. Beversluis aan de groeve sprak: „God heeft gegeven, God heeft genomen, nochtans zij de naam des Heren geloofd.” De woorden van de predikant waren moeilijk te verstaan door het lawaai dat werd veroorzaakt door de beschieting van een Duitse militaire trein met munitie ter hoogte van „Het Onstein”.

Kippendieven

De volgende dag dinsdag 27 maart verschenen er weer militairen in het dorp: Oostenrijkers en Hongaren met paarden. Zij waren met de munitietrein waarvan ik zoëven sprak in Vorden gestrand. Het waren ruwe kerels. Zij stalen bij mijn grootvader – een stokoud man – kippen uit het hok. Nu wilde het toeval dat zij bij onze overbuurman hun paarden in de schuur hadden ondergebracht. Buurvrouw bemerkte dat er bij de paarden een zak lag waarin zich levende kippen bevonden. Zij waarschuwde grootvader. En deze – zeer gehecht aan zijn kippen – schoot in een onbewaakt ogenblik de schuur in en kwam met zijn kippen naar buiten. Het was levensgevaarlijk, zowel wat betreft de paarden als de Duitsers. Maar hij zag slechts één doel: zijn kippen. „Ik heb ze weer”, zei hij triomfantelijk. En zoals altijd was ook hier de laatste lach de beste.

In de o.l. Dorpsschool en in het Nutsgebouw lagen verschillende keren Duitse militairen terwijl in de school op „Het Hoge” een tijdlang Russische krijgsgevangenen waren geïnterneerd. In het klooster op de Kranenburg huisde de SS. De kloosterlingen hadden hun toevlucht gezocht in het koetshuis van „Huize de Wiersse”.

Een oud-Vordenaar werd kort voor de bevrijding op de Kranenburg doodgeschoten door een SS'er. De oude man die slechthorend was, heeft vermoedelijk het bevel om van de fiets af te stappen niet gehoord.

Geen pardon

Steeds groter werd de laatste dagen voor de bevrijding het aantal uit Duitsland gevluchte dwangarbeiders. Zij konden de IJssel niet meer over naar het Westen. In Vorden werden velen ondergebracht in een opvangcentrum. Dhr. Poesse die de leiding had bij dit werk heeft zich voor deze mensen zeer verdienstelijk gemaakt. Veelal kwamen de mannen alleen of met z'n tweeën. Op zekere dag zag ik een groepje van een man of vijf zes uit de Vordense Enk naderen. Zij schoven een handkar waarop zij hun bagage hadden geladen. Tot mijn schrik dook opeens een geallieerde jager uit de lucht op. Op het allerlaatste moment zag de piloot echter dat hij met vluchtelingen te doen had en trok hij zijn vliegtuig weer op.

Al het verkeer tot wagens met paarden toe, werd van de weg geschoten. De vliegers kenden hier geen pardon. Het was een totale oorlog. Vele doodgeschoten paarden zijn over de vrijbank verkocht.

In de laatste dagen van maart nam de spanning toe. Het geallieerde hoofdkwartier meldde weinig. Wij vermoedden dat „de Engelsen” (wij wisten niet dat de Canadezen ons zouden bevrijden) al vrij ver in de richting Munster gevorderd zouden zijn.

Zaterdag 31 maart begonnen in het dorp geruchten de ronde te doen dat een patrouille van de geallieerden tot bij Ruurlo was doorgedrongen. De spanning werd nog groter. Schrijver dezes werkte indertijd bij de PTT. De telefooncentrale op het postkantoor moest op last der Duitsers ook 's nachts bezet zijn. Voor de telefonistes was het geen prettige taak om in deze onrustige dagen 's nachts alleen op het kantoor te zijn.

Dit zag de directeur van het kantoor ook in en hij vroeg mij of ik in de nacht van zaterdag 31 maart op zondag 1 april bij hem in de voorkamer op de divan wilde slapen. In geval van nood kon de telefoniste dan mij waarschuwen en behoefde zij niet bang te zijn dat zij de directeur – die reeds op leeftijd was en boven sliep – niet wakker kon krijgen. Ik voldeed hieraan.

Terugtocht

In de nacht werd het mij duidelijk dat onze bevrijding nog slechts een kwestie van uren was. Onophoudelijk trokken de Duitsers vanuit de richting Hengelo Gld. terug. Op de hoek bij het postkantoor stond een tweetal veldgendarmes.

Voortdurend klonk het geroep tegen de terugtrekkende colonnes: „Wie schwer?”. Voertuigen van 4 ton en zwaarder werden in de richting Zutphen gedirigeerd, terwijl het lichtere materieel – waaronder vele met paarden bespannen wagens – in de richting Almen werd gezonden. Het was een onrustige nacht. Vooral het optrekken van de nog overgebleven Duitse tanks veroorzaakte veel lawaai. U begrijpt dat van slapen niets is gekomen. Van achter de gordijnen heb ik met veel genoegen

de aftocht van de Duitsers gadeslagen. Het was een heel verschil met de trotse zelfverzekerde bezettingstroepen die ik als militair op 15 mei 1940 Vianen had zien binnenmarcheren. In de morgenuren – toen het licht werd – zag één der gendarmes mij. Het bleef bij een izegrimmige, wantrouwende blik. Wijselijk heb ik mij toen maar iets teruggehouden.

Eerste Canadezen

In de loop van de zondag bevestigde de plaatselijke BS-leiding, waarvoor ik ordonnanswerk deed, mij dat de Canadezen elk ogenblik Vorden konden bereiken. Nadat ik een koerierster gewaarschuwd had zich gereed te houden, verscheen er al spoedig een groep blijde mensen op straat. De eerste Canadese gevechtswagen was bij de overweg te zien. Met nog enkele anderen ging ik erheen. Eén der Canadezen beduidde ons op een afstand te blijven. Hij had zijn kijker gericht op de Kerkhofweg. Onderwijl sprak hij voortdurend in de microfoon, vermoedelijk onderhield hij contact met zijn commandant. Er waren op de Kerkhofweg nog Duitsers, die zelfs nog trachtten een varken mee te nemen. Na een salvo door de Canadese gevechtswagen dropen de Duitsers af. Een grafzerk werd nog door een granaat getroffen.

Nochtans juichten de Vordenaren in de Dorpsstraat te vroeg. Er verscheen plotseling een Duitse auto ter hoogte van hotel „Brandenburg“. De Duitsers slopen achter langs de huizen. Zij dreven de saamgestroomde buurtbewoners weer in de schuilkelders met een: „Aha, wollen sie Tommy begüßen? Voraus.“ Gelukkig lieten de Duitsers het hierbij.

De Canadese gevechtswagen had vanaf de Ruurloseweg de Duitse auto in het vizier gekregen. Er werd een granaat afgevuurd die een gat sloeg in de muur van het huis van Tielkens (thans is hier „het Pantoffeltje“ gevestigd). Dat was ook voor deze Duitsers voldoende om tot de aftocht te besluiten. Vervolgens wilde de Canadees met grote snelheid de 500 m open weg over de Vordense Enk passeren. Als ik mij goed herinner was het toen kwart over drie. Op het moment dat de gevechtswagen ter hoogte van het huis van meester Vedders was, lieten de Duitsers de „Nordebrug“ op de Hengeloseweg in de lucht vliegen. De Canadees vertrouwde de zaak blijkbaar nog niet helemaal en keerde terug. Een half uur later waagde men de sprong opnieuw. Bij Klumper op de hoek werd de wagen omringd door uitgelaten Vordenaren. Enkele plaatsgenoten verstrekten de Canadezen inlichtingen omtrent de Duitsers. De eerste sigaretten werden uitgedeeld. Spoedig volgden nog enkele gevechtswagens.

Dit is het leger

Eén onzer plaatsgenoten vroeg aan de Canadees wanneer of „het leger“ kwam. Hij zag de eerste Canadees blijkbaar als patrouille en bedoelde met „het leger“ de hoofdmacht. Vermoedelijk voelde hij zich – overigens niet ten onrechte – met de enkele Canadezen nog niet geheel veilig. het antwoord van de Canadees luidde: „This is the army.“

De Duitsers hadden ook nog kans gezien de spoorwegovergang bij de Vleeswarenfabriek in de lucht te laten vliegen. Sommigen hebben de BS wel eens verweten dat zij er niet in geslaagd is de vernieling van „Nordebrug” en spoorwegovergang te verhinderen. De plaatselijke BS stond echter machteloos omdat zij praktisch niet over wapens beschikte. Een groot aantal wapens was verloren gegaan bij een Duitse overval op een wapenopslagplaats in de buurt.

In de nacht van 1e op 2e Paasdag is Vorden „Niemandland” geweest. De Canadese voorhoede trok zich 's avonds terug uit het dorp. Achteraf bezien was het die nacht een hachelijke situatie. De BS had al vele NSB-ers gearresteerd, men moet er maar niet aandenken wat er gebeurd was als de Duitsers waren teruggekeerd...

Maar de Duitsers bleven uit en de Canadese voorhoede rukte op de morgen van Tweede Paasdag onder gejuich der bevolking Vorden opnieuw binnen. En deze voorhoede werd gevolgd door een enorme troepenmacht zowel uit de richting Ruurlo als uit de richting Hengelo Gld.

Herstelwerk

Ik herinner mij nog dat mijn eerste opdracht na de aankomst der Canadezen was de aannemer Klein Haneveld uit Linde te verzoeken de leiding op zich te nemen van de herstelwerkzaamheden aan Nordebrug en spoorwegovergang. Deze – een resolute kerel – was daartoe onmiddellijk bereid. Honderden Vordenaren, gewapend met een schop, schaarden zich vrijwillig onder zijn leiding.

Bij de woning van Klein Haneveld kreeg ik op de late namiddag van de eerste april gelegenheid de Overste Van de Wall Bake de hand te drukken. Het was deze hoofdofficier na zijn arrestatie gelukt uit Duitse gevangenschap te ontsnappen. Hij nam de leiding op zich van gewest V der BS, daarbij terzijde gestaan door zijn adjudant kapitein Lammers, die met hem was ontvlucht. Helaas is de tegelijkertijd gearresteerde bejaarde landbouwer Pardijs in Duitse gevangenschap omgekomen. Als ordonnans heb ik de eerste tochten door de gemeente en daarbuiten gemaakt. De meest stille tocht was die op de avond van de eerste april naar de zomerhuisjes aan de weg naar Almen, waar twee politieagenten zaten ondergedoken, die er nog onkundig van waren dat Vorden vrij was. Zij moesten onmiddellijk in dienst komen om het gezagsvacuüm te helpen opvullen.

De enige die ik tegen kwam was een boer met paard, die door de Duitsers was gevorderd om te rijden en die naar huis terugkeerde. Hij vertelde mij dat er bij de Spitholterbrug nog een Duitse wacht stond.

Sigaretten voor eieren

De volgende morgen was het beeld totaal veranderd. Het was één en al Canadezen wat de klok sloeg. Bij de Nordebrug werd met man en macht gewerkt om de beekovergang weer te herstellen. Men loste dit op door de in de nabijheid opgeslagen waterleidingbuizen van de WOG in de beek te werpen en hierover zand te gooien. Het beekwater kon door de buizen zijn weg vervolgen. Canadezen en burgers stonden tot hun middel in het koude water om de buizen zo snel mogelijk op hun

plaats te leggen. Er was geen tijd te verliezen. Op de weg van Vorden naar Hengelo Gld. stonden de Canadezen te wachten, gevechtswagen aan gevechtswagen. Hoe dichterbij Hengelo kwam, hoe zwaarder het materieel werd. In Hengelo voorzag de bevolking de bemanning van de zware Canadese tanks van „eggs”. Als tegenprestatie waren de Canadezen royaal met hun sigaretten.

Op de weg naar Almen waar het de avond van Eerste Paasdag nog zo stil was, stonden rijen gevechtswagens. Tussen Berkel en Twentekanaal werd hevig gevochten. Een boer liep huilend om zijn boerderij die juist in vlammen was opgegaan. Imposant was het materieel waar de Canadezen over beschikten en voortreffelijk hun organisatie. Overal waar maar ruimte was stonden batterijen artillerie opgesteld die voortdurend hun salvo's afgaven, om de weg te banen voor de voorhoede aan het Twentekanaal en voor Zutphen. Bouwkampen en weilanden waren herschapen in wagenkampen waar men zich geen voorstelling van kan maken.

Naar Zutphen

Op de middag van de Tweede Paasdag wilden de Canadezen een bericht naar de BS van Zutphen hebben. Het betrof een instructie voor ondergedoken geallieerde piloten die zich in de stad bevonden. Men vroeg mij een poging te doen om de stad te bereiken. Aan de opdracht die mij werd gegeven bij monde van één van onze leidinggevende mensen – een officier uit het Nederlandse leger – werd toegevoegd: „Als de BS in Zutphen nog wat doen kan laat zij er maar op slaan. De Canadezen hopen vanavond in de stad te zijn.”

De opdracht die ik via Vierakker heb trachten uit te voeren is mislukt. Er was geen doorkomen aan. Het verzet der jonge Duitsers die de stad verdedigden was hevig. Het gelukte de Canadezen na zware strijd eerst zes dagen later op zondag 8 april Zutphen te bevrijden. Prins Bernhard was die dag in de stad. Ook was de prins diezelfde zondag in Vorden. Enkele Vordenaren drukten hem op straat de hand.

Toen ik één der eerste dagen van april op weg was naar „de Boggelaar” stond ter hoogte van „Buitenzorg” een lange rij auto's met brugmateriaal voor Zutphen. Zoals al gezegd, aan de organisatie mankeerde niets.

Vermeld zij nog dat één onzer koeriersters er langs een noordelijke route wel in geslaagd is door de linies te komen.

Aan de zaken der gemeente werd in de eerste dagen na de bevrijding leiding gegeven door mr. A. Baron van Westerholt van Hackfort, een bekwaam bestuurder, die het volledige vertrouwen van de bevolking genoot. Na enige tijd werd deze taak door hem overgedragen aan de vooroorlogse loco-burgemeester, dhr. W.J. Thate, eveneens een ervaren bestuurder.

Een angstig ogenblik had ik in een nacht toen ik een uit Duitsland teruggekeerde dwangarbeider, die op zijn politieke antecedenten was onderzocht, naar de voormalige ULO-school bracht voor onderdak. Bij mijn terugkeer ontmoette ik twee Canadezen waarvan de één – een kerel als een boom – te diep in het glas gekeken had. Zijn beneveld brein zag in mij een Duitser en hij wilde mij te lijf. Waarbij kwam dat hij gewapend was en ik niet. Het gelukte zijn kameraad echter hem tot bedaren te brengen. De kameraad gooide de zaak over een andere boeg en vroeg

mij of ik voor hem geen adres wist voor een amoreus pretje. Ik moest hem hierin teleurstellen. Vorden had hun niet te bieden wat deze kerels op hun zwerftocht rond de halve aardbol in steden als Londen, Parijs en Antwerpen hadden aange- troffen.

Langs de weg

In Vorden stonden de eerste dagen na de bevrijding de mensen rijen dik langs de weg. Het waren veel mensen uit de buitenwijken, die de bevrijding wilden mee- maken en beleven. Een hoeraatje ging er soms op als deze of gene landwachter werd binnengebracht.

Voor de groep die het met de bezetter had gehouden, waren het geen prettige dagen. Er zijn dingen gebeurd die niet geheel juist waren, maar excessen zijn er bij mijn weten in Vorden niet voorgekomen. Men moet nu eenmaal niet uit het oog verliezen dat de bevolking verbitterd was, vooral door de jacht op onderduikers. Ook de arrestatie van twee Joodse vrouwen uit Hengelo Gld. met hun twee doch- tertjes die, nadat zij daar waren opgejaagd, leefden in een hol in het bos achter kasteel „de Wildenborch”, had kwaad bloed gezet. Een NSB-er was bij het stro- pen van wild toevallig op deze schuilplaats gelopen. Gelukkig zijn deze vrouwen later door de Canadezen uit Westerbork bevrijd.

Welke gebreken de BS overigens ook gehad moge hebben, het is gelukkig dat zij er geweest is. Een „Bijltesdag” is door haar optreden voorkomen. Dat zullen ook de NSB-ers hebben moeten toegeven.

Foto augustus 1945. Optocht Stationsweg.

Foto: G. Koop.

Na enkele dagen werd het aantal toeschouwers in het dorp minder. De mensen gingen weer aan het werk. De loopgraven in de Vordense Enk werden dichtgegooid. Het land waarop de eerste dagen van april de kanonnen nog bulderden, werd omgeploegd. En ondanks dat het al zo laat in de tijd was groeide er dat jaar nog een goed gewas. Ik vertel dit telkens nog weer aan de boeren waarmee ik in aanraking kom – en dat zijn er nogal wat – wanneer zij klagen over een laat voorjaar.

Sommige Vordense meisjes zag men in die dagen na de dansfeesten, gearmd met de Canadezen het lommer van de lanen van het Vordense bos opzoeken. Een Vordense zakenvrouw, vergrijsd achter de toonbank, met een schat van mensenkennis, merkte snedig op; „Zij worden nú pas bevrijd.”

Begin september werd een groot Bevrijdingsfeest gevierd. Een prachtige optocht van versierde wagens beeldde de oorlog en de bevrijding uit. De Canadezen vertrokken in het najaar. Het herstel was weer in volle gang. De fabrieken werkten 54 uur per week om de achterstand in te halen. Men deed het met plezier.

Na dit relaas zult u misschien begrijpen welk een diepe inhoud het woord VRIJHEID voor ons heeft gekregen.

G. Eskes, in leven directeur Rabobank.

Een hachelijk avontuur met goede afloop!

De ouderen onder ons kunnen zich de oorlogsjaren '40-'45 nog herinneren als de dag van gisteren. Ook veel jongeren hebben hierover gehoord of gelezen. Sommige dingen blijven je bij tot in lengte van jaren zoals de volgende gebeurtenis:

Degenen die niet in Duitsland te werk waren gesteld omdat ze hier voor de voedselvoorziening werkten of anderszins bijv. door leeftijd hiervan vrijgesteld waren, moesten hier wel werkzaamheden voor de „arbeidsinzet“ verrichten. Die werkzaamheden waren o.a. het maken van loopgraven en tankwallen in de Duitse verdedigingslinies. Eén en ander onder de supervisie van de OT (Organisation Todt). 't Was gebruikelijk dat de te werk gestelden uit Vorden met paard en wagen naar het werk gebracht werden. In dit geval het gebied tussen Baak en Steenderen waar een tankwal moest worden gegraven. Per dag moest er dan een bepaald gedeelte worden gegraven, alles met de schop; bulldozers of graafmachines kenden we nog nauwelijks. Het toezicht berustte bij een Duitser – Ludwig genaamd – in onze ogen een eerlijke man waar we 't redelijk mee konden vinden.

Op zekere dag in de laatste oorlogswinter kregen we ene Pictrich als baas op ons dak, waarvan we niet anders konden zeggen dan dat hij een klier was. In onze ogen hadden we die dag hard gewerkt. Ondanks de hinder van een zware wortelstronk van een populier hadden we het toegemeten stuk 's middags op tijd klaar en wilden even rusten. Maar dat was er niet bij. Pictrich raasde en tierde dat we weer aan 't werk moesten. Op 't laatst dreigde hij met de kogel en zowaar schoot hij een paar maal in de lucht. Als straf moesten we bijna nog net zo'n stuk uitgraven als we al gedaan hadden. Dit vanwege onze weigering.

Natuurlijk hadden we goed de pest in en we prakkizeerden ons rot hoe we hem te pakken konden nemen. We probeerden ongemerkt bij z'n fiets te komen om de lucht uit de banden te laten, maar dat had hij schijnbaar door. Maar we kregen een idee. In verband met de hoge grondwaterstand moest er telkens een stuk dam blijven zitten anders liep alles vol water en begaven de zijkanten van de tankwal het. Toen het einde werktijd was en Pictrich op z'n fiets zat werden er een paar „mollegaten“ in de dam gemaakt. Door de druk van 't water zou het resultaat de andere morgen wel zichtbaar zijn.

Toen lopende naar Vorden – want de wagens waren reeds eerder met de andere ploegen vertrokken. Om de pestbui te verdrijven zijn we al zingend in marstempo naar Vorden gegaan. Toen we onder „Hackfort“ kwamen, waren we net toe aan liedjes als „We willen Holland houden“ en „Wien Neerlands bloed“. Bij 't kasteel zongen we uit volle borst „Oranje boven“.

Natuurlijk werd dat ook gehoord door de NSKK, een aan de NSB verwante afdeling, die op 't Hackfort gehuisvest was. Die namen ons dit niet in dank af. We waren net bij de Kruisdijk toen er een stuk of wat van die zwartjassen op ons afkwamen en ons inrekenden. We moesten meteen mee terug naar het kasteel.

't Zingen was inmiddels wel over, daar hadden we de lol wel af. We overlegden dat we bij een eventueel verhoor allemaal 't zelfde zouden zeggen: We waren pas laat van 't werk vertrokken en bij 't zingen hadden we niet nagedacht over wat we zongen.

Om beurten moesten we met een man of vier tegelijk naar binnen. Eerlijk gezegd zagen we ons al zitten in de overvalswagen van de SD. Net toen ik met een paar anderen ondervraagd werd, ging de telefoon. De zwartjas die ons 't verhoor afnam luisterde even en werd toen lijkbleek. Nadat hij de hoorn op 't toestel had gelegd, bleek hij omgedraaid als een blad aan een boom, van zijn grootspraak was niets meer over. We moesten beloven om niet meer van die liedjes te zingen en konden toen gaan. Eén van ons was nog zo brutaal om een geleide te vragen tot buiten de poort omdat hij bang was dat we anders buiten weer opgepakt zouden worden. Dat verzoek werd ingewilligd. We werden door twee geüniformeerden langs de wachtposten naar de straat gebracht.

Vanwaar opeens die ommezwaai?

Dat hoorden we bij hotel „Brandenberg“ waar we zoals gebruikelijk onze werkkkaart in moesten leveren. Een paar van ons hadden kans gezien om door 't bos te ontkomen en naar 't dorp Vorden gegaan. Daar vertelden ze hun verhaal aan Wim Rouwenhorst die op 't kantoor van de Wehrmacht zo'n beetje als vertaler fungeerde. Deze bracht het gebeurde ter kennis van de Duitsers met het gevolg dat deze onmiddellijk de telefoon pakte en naar kasteel „Hackfort“ belde. Wat ze daar te horen kregen, nou daar lustten geen hond brood van. Als ze niet onmiddellijk de arbeiders lieten gaan, zou hij ze persoonlijk komen halen; daar hadden ze met de poten af te blijven en nog meer fraais, wat moeilijk op te schrijven is.

De volgende dag was Ludwig er weer en op onze tocht naar Baak moesten we onder „Hackfort“ weer zingen, goed hard zelfs. We mochten van alles zingen van hem; 't „Oranje boven“ hebben we maar overgeslagen.

Als ik nu alles nog eens overdenk wil ik wel bekennen dat het voor ons soms wel moeilijk was; m'n vrouw thuis, die in verwachting was, begrijpelijk dat ook zij zich wel eens heel veel zorgen heeft gemaakt. Gelukkig dat ik dit – al is het lang geleden – nog op heb kunnen schrijven.

H.C. Kettelerij.

Karel Overijssel

Het was dinsdag 15 november 1994 dat ik in een volle zaal van Hotel „Bakker” het woord tot u mocht richten en u wat vertellen kon over het verzet in Vorden en omgeving in de jaren 1940–1945. Hoewel ik u al veel van het verzetswerk van onze Vordenze verzetsgroep mocht vertellen, helaas de tijd was te kort om u verder meer dingen en situaties mede te delen. maar onze voorzitter – dhr. Wullink – wist er wel raad op. Hij zei tegen me: „Er komt een herdenking van de bevrijding, nu 50 jaar geleden en dan hopen we schriftelijk wat uit te geven. Misschien kun je daar aan mee doen en Vorden nog meer van die oorlogsjaren vertellen.” En dat wil ik dan nu proberen.

20 januari 1944 moest ik uit Vorden verdwijnen omdat de SD uit Arnhem hun 2de overval op ons huis uitvoerde. Eén overvalwagen stond die avond al in de Decanijeweg en de 2de overvalwagen had de SD op de Zutphenseweg – iets verder dan ons huis – geparkeerd. In die nacht braken ze in ons huis en werd mijn vader gearresteerd. Het was hen wel om mij te doen geweest, maar ik was die avond iets voor 11.00 uur het huis uitgegaan en heb die nacht gelukkig bij mijn zuster en zwager Luimes overnacht.

Die zaterdag daarop volgend ben ik naar mijn verloofde naar huis in Bruchterveld gefietst, gemeente Hardenberg. Die zondag daarop volgend fietste ik naar Hardenberg om in Heemse een ontmoeting te hebben met de ondergedoken predikant ds. Frits Slomp. Ik wist waar die zich toen schuil hield. Ik was heel kort voor Hardenberg toen uit een huis een man me aanhield met de mededeling dat er in Hardenberg een heel wonderlijke en onbegrijpelijke razzia plaats vond. Met de trein uit Zwolle waren naar schatting ongeveer 100 Duitse soldaten in Hardenberg uitgestapt en werden alle mannen op hun persoonsbewijzen gecontroleerd. Dat heeft daar de gehele dag geduurd en 's avonds tegen 6.00 uur vertrokken ze weer, richting Zwolle met de trein.

Later – toen mijn vader los kwam – konden we het verklaren. Omdat ze wisten dat ik een meisje had in de gemeente Hardenberg, was die razzia er geweest om mij te vangen. Dat die mij onbekende man vlak voor Hardenberg mij van de straat afhaalde, heb ik gezien en beleefd als een bewaring door God. En zo heb ik het zo vaak beleefd tijdens mijn omzwervingen door Nederland.

Nog voordat ik moest onderduiken kwam ik in onze werkplaats en zag mijn vader druk bezig met het bijvijlen van een sleutel. Op mijn vraag aan hem waar hij mee bezig was, vertelde hij me dat hij van Derk Norde – toen de gemeentebode – de originele sleutel van de politiecellen, achter het gemeentehuis geleend had en hij nu bezig was die na te maken. Hij zei: „je weet maar nooit hoe ons dat te pas kan komen”.

En het kwam al zéér gauw te pas.

In het tuinhuisje van mev. van Mourik zaten 3 jonge onderduikers, die zich daar schuil hielden. Verstopt door mej. Eggens, apothekersassistente. Tijdens een raz-

zia werden ze gevonden en achter het gemeentehuis in de cel gestopt. Mijn vader werd door Derk Norde gewaarschuwd en even later heeft hij met de nagemaakte sleutel de celdeur weer geopend en kwamen de 3 gevangenen weer op vrije voeten.

Na de arrestatie van mijn vader op 20 januari 1944 werd hij door de SD 6 weken later weer vrij gelaten, maar kort voor de bevrijding werd hij in Zutphen weer gearresteerd. Toen had hij op Duits sfergebied gelopen. Hij kwam terecht in een overvolle cel. In die cel zat ook een jongen van 16 jaar oud en die was ter door veroordeeld. Omdat mijn vader een oudere man was, bood deze jongen zijn stroozak – of hoe dat ding genaamd mocht worden – aan mijn vader aan. Omdat de SD overbekend was met mijn vader, werd hij na enige dagen weer losgelaten. Maar mijn vader trok zich het doodvonnis van dit kind zó aan dat hij besloot naar de SD te gaan en voor het leven van de jongen te pleiten.

Hij kwam in dat gebouw van de SD enige Duitse meiden tegen, die hem zeiden: „Man, wat doe je toch hier? Als het leven je lief is, maak dan dat je direkt hier vandaan komt.” Maar mijn vader zei: „Ik moet met Heineman spreken.” Toevalig kwam die Heineman in die zaal en vroeg: „Wat moet jij hier?” Vader’s antwoord: „Met u spreken.” „Waarover?” „U hebt meen ik”, zei mijn vader „2 zonen?” „Ja, maar wat zou dat?” Vader: „Neemt u hen kwalijk dat zij voor Duitsland voelen?” „Natuurlijk niet, maar wat bedoel je daar mee?” „Mijnheer Heineman, ik zat in die cel van u en daar zat ook een kind van 16 jaar die ook iets voelde voor zijn land, Nederland en nu willen jullie dat kind ter dood brengen. Maar nu kom ik bij u om uw belofte aan mij, dat kind niet te doden.”

Hij heeft mijn vader uitgevloekt totdat hij eindelijk uitgeraasd was. Mijn vader bleef rustig afwachten en vroeg hem nog eenmaal om het leven van dat kind. Hans Westhof uit Zutphen. Op het volhouden van mijn vader schreeuwde hij het tennslotte uit: „Hij zal niet geschossen worden!” Het antwoord van mijn vader aan hem was: „Ik houd u aan uw gegeven belofte.”

Heel kort voor de bevrijding van Zutphen zijn alle kaalgeknipte gevangenen in Zutphen naar de IJsselkade gebracht en rug tegen rug gebonden, twee tegen twee. Ook Hans Westhof. Maar vlak voor het neerschieten kwam Heineman erbij en zocht naar Hans Westhof. Toen hij hem gevonden had, haalde hij een mes te voorschijn en sneed het touw door. De andere SD-ers riepen: „Allen kapoet. Ook deze!” Maar Heineman zei: „Nee, deze niet, deze heb ik beloofd.”

Hans werd weer naar de cel gebracht en is later, toen de Canadezen Zutphen bevrijd hadden, los gekomen. Kort na zijn bevrijding heeft hij mijn vader opgezocht, hem omarmd en bedankt voor het redden van zijn leven.

Deze Hans Westhof leeft nu nog en heeft later een gezin gesticht. We weten waar hij woont.

Op 1 april 1945 is Vorden door de Canadezen bevrijd. Zelf heb ik dat niet meegeemaakt omdat ik toen nog in Zwolle gevangen zat en door de SD van Zwolle gearresteerd was. De Oranje-commissie van Vorden heeft toen aan mijn vader gevraagd – en dat is toen door mijn vader toegezegd – een waargebeurd toneelstuk

te schrijven en als openluchtspel op te voeren. Dat heeft hij gedaan en met de bevrijdingsfeesten eind augustus 1945, is dat achter de Zuivelfabriek opgevoerd. Hij heeft zelf daarin zijn eigen rol gespeeld met de medewerking van diverse medespelers en medespeelsters. Volgens de kaartverkoop waren op die beide avonden samen ruim 600 aanwezig. Vele verzoeken en aanvragen heeft mijn vader van diverse plaatsen ontvangen om dat toneelstuk ook elders op te voeren. Maar hij heeft dat niet meer gekund. Hij leefde zich al die spanningen te veel weer in. In maart 1947 is hij overleden.

Enige jaren geleden heeft het vormalig verzet mij benaderd en mij verzocht of ik wilde medewerken aan de Jeugdvoorlichting. Daar heb ik ja op gezegd, met het gevolg dat ik nu op vele scholen mag vertellen van die zeer moeilijke tijden van de jaren 1940–1945. Eén van mijn schuilnamen was Karel Overijssel en vaak word ik nog met die naam aangesproken.

H.W. Groot Enzerink, Mispelkampdijk 34, Vorden, tel. (05752) 1254.

De woning van de fam. Groot Enzerink. Deze stond voor de Gereformeerde Kerk, later gesloopt.

Een goede controleur

De wintertijd is ook de tijd van de buurt- en nieuwjaarsvisites. Allerlei onderwerpen komen dan aan de orde, de laatste tijd ook veel over de jaren '40-'45. Een paar van die verhalen zijn de moeite van het opschrijven waard en volgen hierna:

Dat er veel mannen naar Duitsland moesten om daar te werken is wel bekend, maar eigenlijk werkte ook hier iedereen voor de bezetter. Hierbij waren ook goede Nederlanders die – al deden ze ogenschijnlijk werk voor de bezetter – ook veel konden doen voor hun medemens. Zo hoorde ik bijvoorbeeld het verhaal van de controleur bij het dorsen. Deze moest alles aantekenen bij het dorsen, zoals het gewicht van het zaad en hoeveel er geleverd moest worden. De bewuste controleur had schijnbaar last van zijn ingewanden want hij zat geregeld, maar vooral langdurig, op het toilet. Zodoende stelde hij de boer in staat geregeld een zak graan buiten de registratie te houden. Het is zelfs gebeurd dat diezelfde controleur, samen met de knecht van die boer, een zak rogge weg hielp brengen naar de ouders van die knecht.

In de oorlogsjaren was er ook een adviseur en controleur aangesteld om bij de boeren aan te dringen op het verbouwen van groenten. De meesten wilden wel meewerken want dan kregen ook de mensen in het dorp groente via de groenteboer. Natuurlijk moest er van het verbouwde ook geleverd worden. Daar ontkwam men niet aan, net zo min als aan het leveren van melk, koeien en varkens.

Dit ging via het gemeentehuis waar een NSB-burgemeester huisde, een onderburgemeester en – niet te vergeten – de landwacht, gerecruteerd uit NSB-ers. Toen in het najaar de bruine bonen gedorst waren moest men die op een bepaalde dag leveren. De controleur had tegen de onderburgemeester gezegd dat de bonen om tien uur geleverd zouden worden. Onderhand had hij de boeren geadviseerd vooral vroeg te komen omdat hij die dag nog meer te doen had. Toen de landwacht om tien uur arriveerde om toezicht te houden bij de levering, waren alle boeren reeds weer weg.

„Waar blijven de boeren?” was hun vraag. „Oh, die waren druk op het land en daarom reeds vroeg hier.” De landwacht had natuurlijk de pest in. Maar nadat hun de weegbriefjes getoond waren en ze de bonen hadden gezien in de loods van de coöperatie, draaiden ze bij. Hij dacht misschien eerst aan sabotage. Die was er ook wel, maar niet zo in het oog lopend. Een behoorlijke portie bonen was namelijk in een andere loods onder een stapel zakken verstopt. Deze loods werd afgesloten en alles was oke.

De boeren kregen hun geld en diezelfde middag nog bracht de controleur!! een portie bonen naar de Vordense winkels, voor de mensen in het dorp die zelf geen tuin hadden. Op die manier kwam hier op het platteland iedereen redelijk door de oorlog, tenminste wat het eten betrof.

Diezelfde controleur had natuurlijk een Ausweiß maar op een gegeven moment werd hij 's middags, terwijl hij thuis zat te eten, opgehaald. Een landwachter – in gezelschap van een Duitse soldaat – sommeerde hem om subiet mee te gaan om stellingen te gaan graven.

„Eerst mijn eten op, anders kan ik niet werken.”

Tergend langzaam maakte hij zijn bord leeg en pakte toen zijn tas met papieren. Die had hij niet nodig volgens de landwachter. „Pak maar een schop”. „Die heb ik niet.” Bij het gemeentehuis aangekomen ging hij meteen naar binnen en gooide de tas op tafel. „Ze hebben me opgehaald om te graven.” Prompt kreeg hij een briefje dat hij was vrijgesteld. De landwachter heeft hem dat schijnbaar niet vergeven, want in het najaar moest hij toch gaan graven.

Wat later moest hij zich melden op het arbeidsbureau in Zutphen. Met lood in de schoenen ging hij naar binnen waar, na aanmelding, zijn Ausweiß werd ingenomen. Hij vroeg meteen waar hij zich moest melden voor tewerkstelling in Duitsland. De dienstdoende ambtenaar verwees hem naar boven, kamer acht. Maar inplaats van naar boven, ging hij naar buiten, langzaam lopend. Toen hij uit het zicht was reed hij zo hard mogelijk op zijn fiets weg. De hele middag fietste hij rond, nadenkend wat te doen.

Toen hij in huis kwam was de vraag: „Hoe is het afgelopen?” „Prima, ik heb een half jaar uitstel.”

Dat werd door zijn moeder meteen rondgebazuind en dat was juist zijn bedoeling. Het ging daarna allemaal goed. Toch sliep hij diverse malen op een ander adres als er razzia's voorspeld werden. „Eén ding spijt me”, hoorde ik hem later zeggen, „ik heb geen Ausweiß als souvenir overgehouden.”

Een ander verhaal speelt vlak na de oorlog. Toen er na de bevrijding overal feesten werden gehouden, bleef men in Vorden ook niet achter. Een grote optocht werd er georganiseerd, compleet met erehagen en versierde wagens waarop diverse onderwerpen die op de voorbije tijd betrekking hadden, werden afgebeeld.

Ook was er een wagen bij waarop een geslacht kalf te zien was, compleet met slager enzovoort. (Er is in de oorlog veel klandestien geslacht ten behoeve van eigen mensen, onderduikers en geëvacueerden.) Juist toen men aan de rondgang wilde beginnen, kwam de toenmalige keurmeester poolshoogte nemen. Hij wilde verbieden dat deze wagen meedeed aan de optocht. Want: „Het kalf was klandestien geslacht en niet gekeurd; daar kon men ziek van worden”, aldus de keurmeester. Eén van de mensen van de betreffende wagen kwam voor hem staan en vroeg hem: „En waarom ben jij dan niet ziek geworden van het vlees van een klandestien geslachte koe dat je in de oorlog bij die en die boer hebt gehaald?” Met een hoofd zo rood als een biet draaide hij zich om, nadat hem was gezegd: „nog één woord en wij zullen het aan uw superieuren melden.” Schijnbaar was hij de oorlog al vergeten, waarin hij ook geprofiteerd had van het klandestiene slachten bij de boeren...

Op vrijdag 4 februari 1944 vertrok 's morgens een eskader bommenwerpers van een Engels vliegveld richting Duitsland. Tot de bemanning van één der vliegtuigen behoorde ook de bij ons bekende David G. Alford.

De namen en functies van de twaalf mannen aan boord waren: eerste luitenant Warren E. Bock, gezagvoerder; eerste luitenant Glenn E. Kofloed, tweede piloot; eerste luitenant Dwight A. Lambert, navigator; eerste luitenant Regis J. Murtha, bommenrichter; technisch-sergeant John E. Hankins, boordwerktuigkundige; staf-sergeant Robert J. Laut, buikkoepelschutter; eerste luitenant Roger W. Layn, rechterrompschutter; staf-sergeant Guilford L. Colvin, linkerrompschutter; staf-sergeant Bruce S. Fellows, staartschutter. De twee extra toegevoegde leden waren luitenant-kolonel David Gaston Alford en kapitein David M. Williams. Zij waren bij het vliegtuig ingedeeld om de speciaal ingebouwde H2X-apparatuur te bedienen. Bock vertelt zijn relaas van die vlucht:

„Bijna onmiddellijk nadat we boven Duits gebied vlogen werden we onderschept door vijandelijke jagers die ons diverse malen beschoten. Op de heenweg had onze 'mickey'-radarapparatuur het begeven en we vlogen over het Ruhrgebied richting Frankfurt. De wind die ook veel sterker was dan voorspeld, gaf ons extra moeilijkheden. Daardoor volgden we een veel noordelijkere koers dan eigenlijk noodzakelijk was.”

Het was precies 12.00 uur toen het vliegtuig op een hoogte van 6.700 meter werd getroffen. Bock vertelt verder:

„Ik werd gewond door rondvliegende stukken metaal van het getroffen compartiment. Een flink stuk was in mijn linkerheup gedrongen en ik moest het stuurwiel uit handen geven. Glenn nam het toestel over en hij kreeg assistentie van Dwight Lambert.”

De gewonde gezagvoerder werd door zijn mannen naar achteren gebracht waar de wond verbonden. Boven Keulen werd de ongeluksmachine opnieuw getroffen, waardoor grote stukken uit de toch al gehavende rechtervleugel werden geslagen. Ondanks de tegenslag en de schade gelukte het toch om Frankfurt te bereiken en de bommen af te werpen waarna de terugtocht kon worden aanvaard naar het veilige Engeland.

De terugreis van de 3500 verliep eveneens verre van rooskleurig. Er woedde brand in de rechtervleugel die steeds scheen te doven, maar dan toch weer hevig oplaaide. Spoedig bleek de kans om Engeland te bereiken onhaalbaar, want de brand in de vleugel ging zich uitbreiden. Glenn Kofloed vroeg David Alford de plaats van de gewonde gezagvoerder Lambert over te nemen. Alford ging op de stoel van Bock zitten en trachtte samen met Kofloed de kist onder controle te houden. De twee linkermotoren bleven wel hun vermogen leveren, maar door een

storing in de brandstofvoevoer moest om de minuut het toerental worden bijgesteld. Een geluk was dat de overgebleven rechtermotor wel buitengewoon heet werd maar toch niet oververhit raakte. We laten Warren Bock weer aan het woord:

„Kennelijk door zuurstofgebrek was ik een poos bewusteloos geweest, maar toen ik bijkwam werd mij verteld dat de rechtervleugel in brand stond en dat de vuurliert tot ver achter het vliegtuig uitstak. Ik was er van overtuigd dat we snel naar een noodlandingsterrein moesten zoeken omdat het explosiegevaar gevaarlijk groot begon te worden, want we hadden zeker nog de halve voorraad brandstof aan boord. Gelukkig hoorde ik door de intercom – kennelijk het enige instrument dat niet was geraakt – dat we ons gereed moesten maken om te springen. Geholpen door de anderen ben ik uit het vliegtuig gekomen en gelukkig voelde ik spoedig daarna hoe boven mij de parachute tot ontplooiing kwam.”

De mannen die sprongen kwamen veilig neer tussen Leverkusen en Bocholt. Bock werd door de Duitse politie gevonden en overgebracht naar een ziekenhuis. David Alford – nog steeds het vliegtuig rechthoudend om de mannen in de gelegenheid te stellen veilig 'uit te stappen' – klom, nadat zijn laatste makker was gesprongen, uit zijn stoel om ook te springen, maar doordat hij ergens aan bleef haken, sprong de parachute voortijdig uit het pak en was daardoor onbruikbaar. Wat zullen op dat moment de gedachten zijn geweest die door zijn hoofd spookten? Onmiddellijk nam hij het besluit – en dat was voor hem ook de enige mogelijkheid – om te proberen met het vliegtuig een noodlanding uit te voeren, iets dat snel moest gebeuren, daar de vleugel hevig brandde. Boven de Duitse stad Bocholt begon hij aan de procedure die gevolgd moest worden voor een noodlanding. Op een hoogte van ongeveer 1.000 meter brak het wolkendek en zag hij een stad – Winterswijk – voor zich. Vluchtig zag hij vanuit één van zijn ooghoeken een geschikt terrein en onmiddellijk liet hij de neus van het toestel omlaag gaan en begon hij aan de landing. Het toestel raakte de grond, veerde op, gleed over een sloot, nam wat obstakels mee en kwam tenslotte tot stilstand in een weiland. Het was ongeveer 13.30 uur toen Alford snel uit het gevaarlijk brandende wrak sprong en in de richting van een verderop gelegen boerderij liep.

Het leven op de boerderij van de familie Overkamp raakte in rep en roer door de ongewone bezoeker. Dhr. T.G. Overkamp zag David Alford het eerst en maakte hem duidelijk dat hij in Nederland was. Maar Alford rende weg, waarschijnlijk bang om in gevangenschap te geraken en onder het lopen rukte hij zijn leren vliegmuts van het hoofd en gooide deze in een put. Dhr. Overkamp, die het gebeuren gadesloeg, viste de muts uit de put op en verstopte deze onder een bijenkorf.

Nog steeds lopen, zonder een doel voor ogen, besloot Alford zich in het 'Rozenbos' te verstoppen. Na zich daar lange tijd te hebben schuilgehouden, achtte hij het toch beter om ergens hulp te gaan zoeken. Hij hoopte dat de zoekacties van de vijand inmiddels wel wat zouden zijn afgenomen. Niet geheel op zijn gemak kwam hij aan bij de boerderij van de familie Bus. Daar werd hij geholpen, maar bleef in het onzekere omdat niemand Engels sprak. Een zoon van de buurman werd ingeschakeld als tolk. Eindelijk voelde Alford zich wat meer op zijn

gemak. Maar plotseling werd er op de deur geklopt en snel werd David in een slaapkamer gestopt, want het zouden Duitsers kunnen zijn.

Het was echter de kweker Gotink. Gotink was betrouwbaar en hij werd van de gang van zaken op de hoogte gebracht. Men besloot eerst te gaan eten, maar na het avondmaal vond de oude heer Bus dat de piloot beter kon vertrekken, want ten slotte deelden de Duitsers zware straffen uit aan degenen die piloten hielpen. Er werd wat burgerkleding voor de piloot opgescharreld en verkleed als landarbeider vertrok hij naar het westen.

Opnieuw besloot Alford zich eerst voor korte tijd te verstoppen in de bossen. Later trok hij verder en kwam weer bij een boerderij aan. Hij klom in de hooiberg en viel in een diepe slaap. Vroeg in de morgen werd hij wakker en besloot de mensen op te zoeken die in het huis woonden. Dat huis behoorde aan de familie Gosselink in Linde (bij Vorden). Ook hier werd hij zeer gastvrij onthaald en werden voor de Amerikaan contacten gelegd die hem in de gelegenheid moesten stellen om verder te komen. Vanuit het huis van Gosseling werd een koerier gewaarschuwd. Het bleken in dit geval twee koeriers te zijn, namelijk Mina en Gerrit Vosselman die zich in die dagen actief met hulp aan onderduikers bezighielden.

Willem Spanhaak, een man die eveneens erg actief was in de ondergrondse, zat in die dagen ondergedoken bij de familie Vosselman. Wanneer de grond hem te heet onder de voeten werd – de Duitsers bleven voortdurend actief met hun zoekacties – trok Spanhaak zich terug in en hutje in de bossen rondom 'het Onstein'. Deze schuilplaats was door hem omgedoopt in 'Huis ten Bosch'. Willem Spanhaak hield in die dagen een dagboek bij waaruit de volgende informatie valt op te tekenen omtrent de affaire David Alford:

„Het was zondagmorgen 6 februari 1944, omstreeks een uur of half acht. Ik weet het nog heel goed, want op het moment dat ik mij aan het scheren was werd er gebeld. Mijn gastvrouw – Mina Vosselman – deed open en zag een jongen van hier uit de buurt staan met een briefje in zijn hand. In het briefje werd gevraagd of Vosselman direct even kon komen. Gerrit Vosselman was echter op dat moment niet thuis en mijn gastvrouw liet daarom ook mij het briefje lezen. We dachten beiden aan hetzelfde: Zou er weer een piloot zijn? Ik besloot er direct heen te gaan, gauw de scheerzeep van mijn gezicht en binnendoor naar het huis van de Gosselinks. Daar aangekomen zat er inderdaad een piloot op een stoel met zijn voeten in de oven van het fornuis, gekleed in een oude jas met een baard van een aantal dagen. De boer had hem alvast een behoorlijke maaltijd gegeven. Samen hebben we de piloot, die de rang van luitenant-kolonel bleek te hebben, ongezien langs de boerderij van de NSB-er V. geloodst en ondergebracht in het geheime Hutje op het 'O' (Hutje op het 'O' = 'Huis ten Bosch'). Direct hebben we verschillende contacten gelegd met als resultaat dat onze piloot voorzien werd van degelijke kleding, schoenen en een vals persoonsbewijs, waarop stond dat hij schrijfmachinemonteur was en met als bijzonder kenteken: doofstom.”

Op 28 maart 1944, 51 dagen na de noodlanding, werd Alford door een Zwolse onderwijzer – Chris 'Bos' (zijn werkelijke naam luidde Chris Huiberts) – naar

Vorden gebracht. Deze 'Bos' stelde vast dat het hier inderdaad om een Amerikaanse piloot ging en niet om een 'spion' en hierna werd David Alford andermaal overgebracht naar de schuilplaats 'Huis ten Bosch'. Eten, drinken en kleding waren er genoeg. Voor regelmatige aanvoer werd gezorgd door Vosselman en Spanhaak maar ook door de dames Alexandra en Oda van der Heyden. Chris Huijberts stelde zijn leven in de waagschaal om de Amerikaan naar Amsterdam te helpen. Vanaf Vorden gingen ze met de trein naar Amsterdam, waar David werd overgedragen aan de familie Jan Goedkoop, die voor een onderduikadres zorgde. Chris Huijberts heeft tientallen piloten door heel ons land opgehaald en vervoerd. In weer en wind, dag en nacht was hij in touw en stelde hij zijn leven IN DIENST VAN ZIJN NAASTE...

De SD kwam hem op het spoor, evenals dat met vele andere helpers het geval was. Driemaal werd hij gezocht en driemaal ontsnapte hij ternauwernood. Iedere keer weer moest Chris een ander persoonsbewijs en onderduikverblijf hebben. Onvermoeid, met enorme wilskracht, ging hij echter door met het werk dat gedaan MOEST worden. Maar ook voor hem zou het doek vallen, want enige weken voor de bevrijding van Zwolle werd hij gevangen genomen.

Op 29 maart 1945 – 14 dagen voor de bevrijding van zijn woonplaats – werd Chris Huijberts, de Zwolse onderwijzer, met een tiental vrienden uit Wierden op lafhartige wijze door de Duitsers om het leven gebracht.

Na enige tijd werd David Alford door een broer van Jan Goedkoop in Amsterdam naar het Centraal Station gebracht waar hij werd overgedragen aan de inmiddels gearriveerde koerierster Joke Folmer. Met de trein gingen zij naar Maastricht, waar Alford onderdak werd verleend bij dokter Van der Ley. Drie weken heeft hij daar gelogeed.

David had al aan Willem Spanhaak verteld dat hij graag naar België wilde, om dan via Frankrijk naar Spanje te komen, omdat in Gibraltar mogelijkheden genoeg waren om naar Engeland te gaan.

Vanuit Maastricht werd de piloot de grens over geholpen door leden van de groep 'Vrij'. Hij werd in Luik ondergebracht.

Vandaar vertrok David G. Alford om op eigen gelegenheid te proberen de eigen linies te bereiken. Onderweg kwam hij in contact met twee andere Amerikaanse piloten. Samen zochten ze een schuilplaats; daar werden ze na verloop van tijd door de eigen Amerikaanse troepen bevrijd. Vanuit de Ardennen ging het toen richting Parijs, na ook nog in Londen vertoeft te hebben kwam David G. Alford in oktober weer op Amerikaanse bodem.

In 1978 kwam David weer terug op Europese bodem en bezocht toen de naar hem genoemde scouting-groep David G. Alford en natuurlijk ook de fam. Gosselink.

En tot verrassing van het echtpaar Gosselink verscheen hij ook op hun gouden huwelijksfeest in 1981.

Als waardering voor hun werk ontving de fam. Gosselink een dankbetuiging van de Amerikaanse generaal Eisenhower en namens de Engelsen een getuigschrift van luchtmaarschalk Tedder.

Foto's: fam. Gosselink.

*Bovenste foto (v.l.n.r.): J. Gosselink, D. Alford, H. Wentink, H. Gosselink en G. Vosselman.
Onderste foto (v.l.n.r.): D. Alford, Hr. Gosselink, Mv. Gosselink.*

H.G. Wullink.

Stroom maken en andere dingen

Wat ik me nog van die tiende mei 1940 herinner is dat we 's morgens al heel vroeg vliegtuiggeronk hoorden en uit ons bed sprongen. Waar de laatste tijd veel over was gesproken en waar we allemaal bang voor waren was nu werkelijkheid: het was oorlog! Dat hadden we de vorige avond – toen we in de richting Lochem lichtkogels zagen – niet gedacht.

Onder die omstandigheden ga je meestal het eerst naar je buurman. Die buurman, Aartsen, keek net door het luikje van de voordeur om te zien wat er aan de hand was. Nadat hij de deur had geopend vertelden we hem dat het oorlog was. Daar schrok hij geweldig van; zijn zoon Sjoerd was nl. in militaire dienst.

Geleidelijk kwam er meer volk op de been. Ook kregen we de eerste Duitsers te zien. Die 'we' waren: Henk Grotenhuis-ten Harkel, mijn broer Jan en ik. Op de hoek bij 'Klumper', waar nu de mini-rotonde is, hoorden we voor het eerst hun taal. In het korte gesprek dat we met hun hadden bleek dat ze dachten zo in Engeland te zijn. Hoe ver deze jongens in werkelijkheid kwamen, daar kun je naar raden.

Dingen die de meeste indruk op je maakten kun je je later ook nog het beste herinneren. Zoals de landwacht, die aan het eind van de Stationsweg placht samen te komen. Zodra ze richting ons huis kwamen, deden we de luiken dicht. Afrikaantjes in de voortuin was een middel om je aanhankelijkheid aan het Oranjehuis te tonen. Ook het zingen van het Wilhelmus in het centrum van het dorp op de verjaardag van H.M. Koningin Wilhelmina (31 augustus) in 1941 zal ik niet gauw vergeten. De gevreesde SD kwam nadien wel maar gevolgen voor de bevolking heeft een en ander niet gehad.

In een wat later stadium van de oorlog – als molenmaker had ik vrijstelling voor uitzending naar Duitsland vanwege het werk voor de voedselvoorziening – was ik bij Lammers in Voorst werkzaam. Onder de koffie werd er natuurlijk ook over het oorlogsverloop gesproken en gebruikte ik het woord 'Bijltjesdag', denkend dat ik hier vrijuit kon spreken. Dat bleek echter niet zo te zijn, want enkele dagen later moest ik me op het 'Arbeitsamt' melden. De ambtenaar – bij wie ik op het matje moest komen – bleek een goede te zijn. „Wees voorzichtig met het woord 'Bijltjesdag' bij vrienden en ga nu maar” zei hij.

Het vak bracht mee dat ik ook nogal wat handmaalmolentjes (voor rogge), oliepersen (voor koolzaad) en pletmachines (voor haver) heb kunnen maken. Alles natuurlijk in kleine handzame uitvoeringen, zodat de mensen daar in het geheim gebruik van konden maken.

Zoals zovelen had ook ik de twijfelachtige eer bij de organisation Todt met de schop bezig te zijn. In Bronkhorst, Steenderen en Wichmond moesten we loopgraven, tankvallen en schuilplaatsen voor militaire voertuigen maken. Het werktempo lag daarbij op het allerlaagste niveau; desondanks kwamen er door de grote

aantallen gravers, toch kilometers tankvallen en loopgraven gereed. Geleidelijk kwam er steeds meer weerstand tegen deze verplichte graverij. Op zeker moment kwam er bijna niemand meer op het werk. De Duitsers gijzelden daarop wat men toen 'notabelen' noemde. Deze zouden worden afgevoerd als er niet voldoende mensen op het appel verschenen om te gaan graven. Onder die druk zijn we toen toch weer gaan graven.

Een apart verhaal is de stroomvoorziening gedurende de laatste oorlogswinter in Vorden. In tegenstelling tot veel andere plaatsen in de Gelderse Achterhoek heeft men in Vorden gedurende de laatste oorlogswinter 's avonds nog stroom gehad dankzij de leerlooierij (nu Sorbo) aan de Nieuwstad. Door middel van stoommachine en dynamo gelukte het toen om het dorp van 18.00 tot 22.00 uur van stroom te voorzien. Onder leiding van W. Kamperman werkten daar – naast schrijver dezes – o.a. Henk Grotenhuis, Jo Eskes en H. Uyterschout. De ketel werd gestookt met wat kolen, maar het meest met hout. Dat laatste was hier in de bossen tenminste nog te krijgen, zij het wel met enige moeite.

Ook konden we daar naar Radio Oranje luisteren. Dit dank zij het werk van elektriciën P. Dekker (van Dekker Electro, Zutphenseweg), een werk waarmee je je leven in de waagschaal stelde. P. Dekker had in een kast een radio gemonteerd waar we 's avonds om zeven uur de verboden Engelse zender mee konden ontvangen.

De oude leerlooierij met op de voorgrond de Peppelbrug, die in mei 1940 opgeblazen is.

Met wel iemand op de uitkijk natuurlijk, want burgemeester Laméris (volbloed NSB) kwam nog wel eens een kijkje nemen om te zien of alles nog goed functioneerde. Overigens was deze burgemeester Laméris wel een van de initiatiefnemers van deze vorm van stroomvoorziening, waar ook de PGEM haar medewerking aan verleende.

Ondanks de beroerde tijd waarin we leefden, werd er toch ook nog wel veel gelachten bij de werkzaamheden daar. Zoals bij het volgende:

Er waren verschillende werkzaamheden in onze 'centrale' waarvan het ketelstoken wel het smerigste werk was en waar Hein Uyterschout nu niet bepaald gek op was. Hij controleerde liever het voltage dat de machine produceerde. Bij dat werk zat Hein op een ton, lichamelijk vergde het geen inspanning, geestelijk schijnbaar wel want hein viel erbij in slaap. Natuurlijk viel hij van de ton en raakte met zijn handen de bedrading van de meter wat meteen kortsluiting tot gevolg had. Grote paniek natuurlijk in de fabriek. Gelukkig was na een vijftal minuten alles weer onder controle maar gelachen werd er nog dagen om Hein!

In verband met verwachte razzia's hebben we ook nog enkele nachten in de toenmalige leerlooierij geslapen. Op de zolder daar lag nogal wat touw waar we een hazeslaapje op konden doen. We, Jo Eskes en ik, hadden op zekere avond de sleutel vergeten en konden er 's morgens vroeg niet uit. Om onze schuilplaats niet te verraden kropen we 's morgens langs de regenpijp naar beneden. Jo gleed daarbij uit en kwam in een geheel gevulde regenton terecht. We hebben er toen een flinke spurt ingezet om langs de wasserij van Brandenburg en door de weilanden achter de Dorpsstraat zo gauw mogelijk bij de warme kachel bij Jo thuis aan de Dorpsstraat te komen.

Er gebeurde nogal eens wat in die laatste oorlogswinter. Zoals bijvoorbeeld de V1 die in de zijmuur van de Boerenleenbank (nu het pand van Administratiekantoor De Regt, Bloemendaal & Wiegerink) terecht kwam. Een onderdeel ervan belandde in de paardestal van Klumper. Een evacuee, die bij meester Vedders in huis was, ging er bij de bank mee aan het prutsen. Bij de ontploffing die volgde, vond de man de dood.

Heel bijzonder was ook het gedrag van een jonge SS-er (17 jr.) bij een razzia. Zelf was ik op tijd het huis uitgegaan, mijn broer Jan – wat jonger dan ik – was echter nog thuis. De genoemde SS-er kwam bij ons aan de deur. Mijn moeder wist met haar woorden de jongen zo te bewerken dat hij in huilen uitbarstte. Schijnbaar was hij al niet meer zo overtuigd van de onoverwinnelijkheid van Duitsland. 't Was al op het eind van de oorlog en het geloof in de Führer zat toen bij velen al niet meer zo diep. Gelukkig voor ons kwam het einde toen al tamelijk snel; een einde aan een oorlog die we NOOIT zullen vergeten.